

1640

**SAAREMAA
HALDUSKONNA FINANTSID
1618/19. AASTAL**

LEO LEESMENT

MIT EINEM REFERAT:
**DIE FINANZEN DER PROVINZ ÖSEL
IM JAHRE 1618/19**

TARTU 1933

ms. 1640.

A-8564

*Tehti ja õiguse ajaloos kohaliku
raamatu tekoõiguse
au toimet
Leesment*

SAAREMAA HALDUSKONNA FINANTSID 1618/19. AASTAL

LEO LEESMENT

MIT EINEM REFERAT :

DIE FINANZEN DER PROVINZ ÖSEL
IM JAHRE 1618/19

Tehti ja õiguse ajaloos kohaliku. m. n. 1640.

TARTU ÜLIRIIGI
RAAMATUKOGU

TARTU 1933

*Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XXIX.*₁

2963698x

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOBU

K. Mattieseni trükikoda o./ü., Tartu, 1933.

Käesoleva töö pea-eesmärgiks on anda ülevaade ajalukku varisenud administratiivühiku majanduslikust seisundist; nimelt näidata, missugustest ja kui suurtest ressurssidest koosnesid seal teatud administratiivühiku tulud, samuti missugused olid kulud liikide ja suuruse poolest, lõppeks kaubanduslikku läbikäimist. Seega on käesolev töö finantsajalooline.

Nagu töö pealkirjast näha, esineb vaatlusobjektina Saaremaa, mis põhjeneb peamiselt järgmistel asjaoludel: 1) Saaremaa olud on võrreldes Eesti mandriga vähem valgustatud; 2) Saaremaa ühes Muhuga on saared ja nende piirid kindlakujulisemad, milline asjaolu võimaldab paremat ülevaadet; 3) Saaremaa arenemiskäik erines mitmeti mandri omast, eriti neil aegadel, kui ta kuulus mandrist erineva võimu alla; 4) 1618/19. majanduslik aasta oli Saaremaal rahulisi aegu ¹⁾, milline asjaolu annab finantsidest ühtlasema pildi, sest et tulud ja kulud kannavad võrdlemisi k o r r a l i s t ilmet.

Meeldivaks kohuseks on mul siinkohal avaldada tänu kaasabi eest härradele: prof. dr. phil. W. Anderson'ile, tead. stipendiaadile mag. phil. E. Blumfeldt'ile, dotsent dr. phil. H. Sepale ja lektor Joh. V. Veski'le.

---

¹⁾ Sõjategevus Rootsiga oli lõppenud 1612. a. ja uut sõda ei olnud nii pea ette näha; vt. (Körber), Bausteine zu einer Geschichte Oesels, Kuressaare 1885, lk. 258, 260.

I. Üldosa.

1. Aruanderaamatute väline külg.

Käesoleva töö aluseks on kolm dokumenti — aruanderaamatut, mis olen ekstspeerinud 1928. a. alul Kopenhaageni riigiarhiivis.

Esimene neist on kõige mahukam ja kannab algtekstis pealkirja: „Rechnung vom Slosse Arenßburgk vnd Lande Öezell. Von Philippi Jacobi anno 1618 biß wieder Philippi Jacobi anno 1619“. Teiste sõnadega — Saaremaa halduskonna majandusliku aruande raamat; edaspidi mainin seda allikat lühendatult „Art“. Teiseks dokumendiks on halduskonna teenistuses olevate isikute nimestik ja nende palkade määrad. Selle raamatu moodustavad vähesed üksikud lehed, mille pealkirjaks: „Hauß vnd Ambtzbotten Zettel. Von anno 1618 biß wieder anno 1619“. Allpool olgu mainitud raamat lihtsalt nimetatud teenijate raamatuks — „Trt“. Kolmandaks raamatuks on Kuresaare kindluse sõjaväelaste nimistu ja nende palgamäärad, vähestest lehtedest koosnev vihuke pealkirjaga: „Rolle vndt Abrechnung über die Befehlighabere vnd 4 Rotte Kriegesleute, waß dießelbe vndt ein jeder insonderheit in den 4 Quartalen, von Philippi Jacobi anno 1618 biß wieder umb Philippi Jacobi ao 1619 monatlich zu Lohn vnd Beßoldung empfangen“. Allpool nimetan seda lühendatult sõjaväelaste raamatuks — „Srt“.

Kaks viimast raamatut esinevad täiendistena esimesele, millel on kõige suurem tähendus. Neist on esimene — Art — sõna tõsisel mõttes aruande - r a a m a t, sisaldades 80 nummerdatud lehte (neist viimased 7 lehte tühjad, sisu lõpeb 73. lehel), fooliokaustas. Teine — halduskonna teenijate raamat ehk Trt — koosneb 48-st nummerdamata lehest kitsa foolio suuruses; sisu lõpeb 37. leheküljega, millele järgnevad tühjad lehed. Kolmas — Srt — sisaldab 20 nummerdamata lehekülge eelmise raamatu suuruses, kusjuures sisu lõpeb juba 15. leheküljel ja järgnevad

tühjad lehed. Art ja lisaraamatud on ülasaksa keeles kirjutatud, kuna esimeses raamatus lehekülgede äärtel esinevad märkused on taanikeelsed ²⁾).

2. Aruanderaamatute sisu.

Siirdudes kõige pealt Art-u sisulise külje juurde tuleb tähendada, et raamatu otstarve, anda Taanis asuvale keskasutisele ülevaadet Saaremaa halduskonna tuludest ja kuludest ning aasta järgist, näitab ühtlasi tema sisu. Et halduskonna majapidamine kandis, nagu see oli mujalgi tol ajal domineeriv, naturaaliseloomu, siis ei esine Art-us mitte üksi raha maksuvahendina (viimane esineb ainult raamatu lõpus teiste hüviste hulgas), vaid suurel määral just naturaaliid: teravili, loomad, kalad, kõiksugused saadused jne. Ühtlasi ei tule otsida kokkuvõttes ümberarvutamist rahasse.

Et keskasutisele Taanis revideerimisel tööd kergendada, sest et Rendisekamber võib-olla ei olnud kauge provintsi oludega väga tuttav, selleks on esitatud selgituseks mitmel pool juba raamatu alulgi Saaremaal tarvitusel olevad teravilja-, raskuse- ja teised mõõdud.

Majanduseaasta algus oli viilipi-jaagupipäeval, seega 1. mail ³⁾, nii et Art-us käsitletud majandusearuanne oli arvatud 1. maist 1618. a. kuni sama päevani 1619. aastal. Art-u sisustik jaguneb järgmiselt. Peajaotus on tehtud hüviste järgi. Esimeses osas on antud peale eelmise aasta jäägi esitamise tulud ja kulud teraviljaliikides, kalades ja kõiksugustes saadustes, nagu lihas, nahkades jne. (leht 2—37). Teises — elusloomades ja lindudes (leht 38—60), kolmandas — rahas (leht 61—69). Lõppeks on tehtud kokkuvõte ja esitatud jääk järgmiseks aastaks (leht 70—73). Iga teraviljaliik: nisu, rukis, oder, kaer, samuti ka teised hüvised on esitatud üksikult. Igas hüvises saadud tulud on kaunis kirjus järjekorras üksikute tuluallikate järgi sisse kantud. Ja teatud tuluallika põhjal saadud tulud — mõeldud on teravili, kalad ja saadused — on spetsifitseeritud üksikute Saaremaa ametkondade järgi, mida oli tol ajal Art-u järgi 21. Samal viisil on esitatud Art-us kulud.

²⁾ Lähemalt nende kohta vt. 2. Aruanderaamatute sisu.

³⁾ Vrd. A. W. Hupel, Topographische Nachrichten jne. III, Riia 1782, lk. 369, ja lisana esitatud saarlaste kalendrit.

Elusloomade osas on käsitus teissugune. Seal on esitatud kõik loomad ja linnud üksikute ametkondade järgi tuludena ja kuludena. Sellele järgneb kokkuvõte kõikide ametkondade kohta. Lõppeks jääk.

Raha osas ei ole sellist jaotust, vaid juhitakse kohati teistele dokumentidele, nagu maaraamatutele, kõiksugustele arvetele ja ülaltähendatud lisadele.

Art-u viimases osas on antud üldkokkuvõte. Kaubandusest saadud tulud ja kantud kulud on esitatud laialipillatult vastavate hüviste all. Ostetud kaubad on vastava hüvise tulu all sisse kantud, kuna makstud raha on selles osas, kus on käsitletud raha, näidatud kuluna. Vastavalt on talitatud müüdud kaubaga.

Nagu öeldud, pole Art-us ülevaatlikku süsteemi ega ole ka rahuldavat ülevaadet tuluallikate ja kululiikide üle. Et säärane käsitusviis ei anna otstarbekohast ülevaadet ega paku küllaldast rahuldust, siis on käesolevas töös käsitus muudetud, nagu juba näha töö sisustikust.

Olgu veel mainitud, et daatumeid esineb Art-us väga harva, nii näiteks humala ostu kohta ⁴⁾; samuti pole tihti näidatud, kuhu ja kellele on teatud kaup müüdud või kust ostetud, mis teinekord raskendab arusaamist; kohati pole nimetatud isegi tulu allikas või kulu otstarve.

Art-us esinevad taanikeelsed ääremärkused on tehtud kesk-asutise poolt, kuhu Art ühes vastavate lisadega Saaremaalt oli revideerimiseks toimetatud. Revisjoniasutiseks oli Taanis kuninglik rendise- ehk finantskamber, kuhu pidi sõitma halduskonna kirjutaja ühes vastavate materjalidega ⁵⁾. Taanikeelsed ääremärkused on selle poolest väärtuslikud, et toovad kohati selgust mitmesse selgusetas küsimusse. Mõnes kohas on ääremärkustes toodud eelmise aasta vastavad tulude ja kulude arvud, mis pakuvad võrdluseks täiendavat materjali. Üldiselt viitavad ääremärkused ühest kohast teise, nii müüdud kauba juurest saadud rahale, tapetud loomade juurest saadud lihale jne., teiseks öeldakse neis siin ja seal, et andmed vastavad tõe ja et ka eelmistel aastatel on vastav tulu või kulu esinenud.

Halduskonna teenistuses olevate isikute raamatus on loendatud kõik kesk-asutise ning selle järel kohapealsed isikud ja esita-

⁴⁾ Vt. allpool, C 1 a a.

⁵⁾ Vt. allpool, kulud II B § a.

tud neile määratud palgad ning tasud kui ka moon, ja lõppeks on tehtud kokkuvõte.

Sõjaväelaste aruanderaamat on koostatud samal viisil. Kõik palgalised sõdurid on nimetatud nimepidi ja näidatud nendele makstavad palgad.

3. Saaremaa halduskonna jaotus.

Art-ust selgub, et Saaremaa halduskonnas oli käsitledaval ajal üldse 21 ametkonda (Ambt), kust tulu saadi ja mis esinevad iseseisvate finants-majandusliikude jaoskondadena oma arvepidamisega. Trt-us esinevast vastavast märkusest⁶⁾, et lossi maakirjutajale antakse aastas 2 lammast igast ametkonnast, selgub aga, et oli 16 ametkonda, sest maakirjutaja oli saanud kirjeldataval aastal üldse 32 lammast.

Ametkonnad olid järgmised (olgu nad siin esitatud Art-us toodud järjekorras, kusjuures esikohale on asetatud nüüdisaegne täielikult või ligikaudu vastav eestikeelne ja selle järel Art-us esinev nimetus):

1. Sõrve — Schworffe	11. Tagamõisa ⁷⁾ — Nemmall
2. Lümända — Lümmeda	12. Mustjala — Mustell
3. Kärļa — Kergell	13. Muhu — Mohn
4. Tiirimetsa — Tirimetz	14. Maasi — Masich
5. Elme — Magnushoff	15. Jaani ⁸⁾ — Spittelhoff
6. Karja — Kargies	16. Uuemõisa — Newenhoff
7. Lõve — Löuell	17. Saare — Holmhoff
8. Kaarma-Suuremõisa — Groszenhoff	18. Paadla — Padell
9. Pähkla — Pechell	19. Roobaku — Roboca
10. Pajumõisa — Pagimõise	20. Tumala — Thomall
	21. Abruca — Abra

Tumala mõis oli selle pidaja Heinrich Schulmann'i süüteo, nimelt riigiroidu (crimen laesae majestatis) tõttu temalt ära

⁶⁾ Trt, lk. 4.

⁷⁾ Saaremaa kaardil 1650/1704 (RKA) on öeldud: Nemmal eller Tagamõisa, kuna krahv Mellin'i kaardil esineb Nõmme küla, kaasajal aga Neeme.

⁸⁾ Hilisem Jaani kirikla (XVII saj. lõpust) on endine hospitalimõis; A. W. Hupel, Topographische Nachrichten III, lk. 379 j.

võetud ja Kuresaare lossi juurde arvatud. Samal põhjusel oli ära võetud ka Roobaku ja arvatud Muhu juurde⁹⁾.

Ametkondade eesotsas seisis ametihaldurid (Amtmann)¹⁰⁾; need puudusid ülalnimetatud põhjusel Tumalas ja Roobakus. Kärla ja Tiirimetsa jaoks oli kokku üks ainus ametihaldur. Seega oli üldse 18 ametihaldurit¹¹⁾.

Kuresaare loss (linnus)¹²⁾ koos ametkondadega moodustas Saaremaa halduskonna, mille eesotsas seisis haldur¹³⁾ (tolleaegseis taanikeelsetes dokumentides nimetatakse Leenßmanden)¹⁴⁾.

Peale ametihaldurite olid ametkondades palgalisteks teenijateks vanemad (der Elteste)¹⁵⁾, kiltrid (der Gies(z)eler) ja pereemandad (die Wiertinn). Art-u järgi olid igas ametkonnas, kus esines ametihaldur, ka vanem, kilter ja pere-emand, otsustades selle järgi, et neile oli määratud teatud naturaaltasu. Jaanis vanemat ega pere-emandat ei esine, kes oleks tasu saanud. Sellepärast on raske otsustada nende olemasolust. Tasu oli eeskätt loonus, aga ka rahas. Halduskonna ja lossi teenistuses seisvaist isikuist allpool (seal, kus käsitellakse neile määratud palku ja tasusid).

4. Saaremaal esinevad mõõdud ja rahad.

Art-us esinevad väga mitmesugused mõõdud. Raamatu alul on esitatud teravilja- ja raskusemõõdud. Teravilja (kõikides sortides) mõõtmiseks tarvitati säilitist (Last), mis võrdus 12 punnaga (Pundt) ehk 24 tündriga (Thonne). Ühes punnas oli 5 vakka (Lop) ja tündris 2½ vakka. Kuus külimittu (Külmet)

⁹⁾ Trt, lk. 28 j. — Vt. ka P. W. parun v. Buxhōwden, Beiträge zur Geschichte der Provinz Oesell, Riia ja Leipzig 1838, lk. 35; Bausteine..., op. cit., lk. 257; E. Blumfeldt, Jooni taaniaegse Saaremaa agraarajaloost, Ajalooline Ajakiri 1931, lk. 27.

¹⁰⁾ Ametkonna-haldur, lühendatult ametihaldur, tavalise keelekalduvuse järgi ametkonna valitseja.

¹¹⁾ Ametkondade arvu ja aluse kohta võrdle ka E. Blumfeldt, op. cit., lk. 28 ja 31.

¹²⁾ Harva ka „kindlus“, nii Art, lk. 72a.

¹³⁾ Et tarvitan sõna halduskond, järelikult siis ka haldur (pro asehaldur).

¹⁴⁾ Võrdle kulud 1 a a, esimene allmärkus.

¹⁵⁾ Nagu see mandril ka vanemate ja veel teiste nimetuste all (vaku)-vardjad, (vaku)kupjad j. t.

moodustasid ühe vaka. Teravili on tähendatud Art-us tavaliselt külimittude, vakkade, pundade ja sälitiste järgi.

Raskusemõõduks oli kaal (Schippundt), mis jagunes 20 leisikaks (Lißpundt) ehk 400 naelaks (Marktpundt). Seega oli ühes leisikas 20 naela.

Üksikute hüviste käsitlemisel, millel on erinev mõõt, on mõõt kohati näidatud hüvise juures, kohati tuleb neid endal välja lugeda.

Nii oli soolatud veiseliha mõõduks: 20 tükki (Stück), mis võrdus ühe tündriga¹⁶), kuna soolatud ning kuivatatud lambaliha mahtus ühte tündrisse 32 tükki.

Või kohta on seletatud, et igasse tündrisse (Tonne) läheb 16 leisikat, kusjuures taara ehk pakise peale tuleb arvata 2 leisikat. Tündrist väiksemad osad olid veerandtündrid, kaheksandiktündrid, leisikad ja naelad. Ühes kohas esineb veel 18½ tündri asemel 1 sälitis 6½ tündrit, seega võrdus 12 tündrit ühe sälitisega.

Soolatud räimede mõõtmiseks tarvitati tündrit, kaheksandiktündrit ja sälitist, kusjuures viimases oli 12 tündrit. Teistest esinevatest kaladest mõõdeti kammeljaid (Butten) tündritega, kusjuures tünder jagunes omakorda 30-ks jaluseks (Bandt). Muid kalu arvati tüki järgi.

Humalad esinevad Art-us ühes kohas šeflites¹⁷), mille suurus oli viis naela. Teistest hüvistest, mille jaoks olid erilised mõõdud, tuleks veel nimetada vatmanit, mida mõõdeti küünardegaga, siis klaas, mida osteti Lüübekist ja mille mõõduna esineb šoff (Schoff), lõppeks ka tõrv, mille mõõduna tarvitati tündri kõrval ka väikest tündrit.

Jämedat soola mõõdeti järgmiselt: 1 suur sälitis jagunes 18 tündriks; viimase suurus oli 13 külimittu. Peene soola mõõtmiseks moodustas 16 külimittu ühe tündri.

Ka lubja sälitis jagunes 12 tündriks, nagu see selgub üksikuist kohist.

Rahadena esinevad Saaremaal taalrid, margad ja šillingid. Nende vahetõrk oli: 36 šillingit võrdus 1 margaga ja 6 marka 1 taalriga. Harva esineb veel veering (Ferding)¹⁸), mis võrdus

¹⁶) Ühel kohal aga 30 tükki, vt. kulud 1 β a.

¹⁷) Art, lk. 26a halduri palgas, vt. kulud 1 α a.

¹⁸) Näit. Art-u lk. 62b, takust kedratud lõnga müümisel.

$\frac{1}{4}$ margaga. Taalrit nimetatakse ka halvaks taalriks (schlechter Taler)¹⁹⁾, tema kõrval esineb veel riigitaal (Reichstaler), mis jagunes kaheksaks margaks ehk kuueks Taani margaks. Samuti on Art-us esinev mark Riia mark²⁰⁾, mitte Taani mark ega halb mark, millistel oli erinev kurss, sest Art-ust selgub, et 1618/19. a. läks 1 halva taalri peale $4\frac{1}{2}$ halba marka. Ühe riigitaalri vääriliseks arvati $7\frac{1}{2}$ halba marka²¹⁾, teisal aga 8 marka²²⁾.

Esinevate võõraste rahade kohta tuleb veel öelda, et üks Riia mark oli võrdne 6 Danzigi grošiga²³⁾ ja üks floriin $4\frac{1}{2}$ Riia margaga²⁴⁾.

5. Esinevad hüvised ja nende liigid.

Art-us esinevad väga mitmesugused hüvised, kuna aga raha etendab üldiselt kõrvalist osa. Üldiselt võib esinevad hüvised nende omaduste järgi jagada järgmistesse gruppidesse. Esiteks teravili, kuhu kuulusid nisu, rukis, oder ja kaer. Teise gruppi kuulusid loomad ja linnud, samuti karjapidamis-saadused, nagu liha, või, nahad ja vill. Kolmanda grupi moodustaksid kalad. Ülejäänud hüvised jaguneksid säärasteks, mida saadi Saaremaalt, ja säärasteks, mida tuli muretseda väljastpoolt, kas Taanist või mujalt. Et viimaseid oli võrdlemisi vähe, nagu allpool veel näha, siis on vaadeldud kõik ülejäänud hüvised ühes grupis.

II. Eriosa.

A. TULUD.

1. Tuluallikate järgi.

a) Maksud.

a) Maa(õiguse)-maks (Landtrecht).

Maa(õiguse)-maksu määrad olid maaraamatus (Jordebog) ette nähtud. Seda maksu võeti adramaade järgi. 1618/19. aastal saadi nisu maa(õiguse)-maksuna kõigis ametkondades, välja arva-

¹⁹⁾ Vrd. Art, lk. 68b, rahnakala kohta.

²⁰⁾ Vrd. Art, lk. 62b, märkus lammaste ja oinaste müügi asjus, samuti lk. 68b hanede kohta.

²¹⁾ Art, lk. 68b, Rostocki õlle kohta.

²²⁾ Art, lk. 65b, Jakob Beck'i asjus.

²³⁾ Art, lk. 66b.

²⁴⁾ Art, lk. 67b, „Profas'i“ kohta ja Srt, lk. 3.

tud Tiirimetsa, Jaani, Paadla, Tumala ja Abruka, seega 16 ametkonnas nisu kokku 2 sälitist 2 punda 3 külimittu. Sellest oli makstud kõige rohkem Elmel, nimelt 3 p. 2 v. 4½ kül., veidi vähem Karjas — 3 p. 1 v. 1 kül., kõige vähem Roobakus, — ainult 1 külimitt. Tumalas ei olnud peale väheste erandite mitte midagi saadud, nii et allpool esinev „kõik ametkonnad“ tähendab, et Tumalat ei tule sinna hulka lugeda.

Rukkeid saadi maa(õiguse)-maksuna kõigis ametkondades peale Abruka (ka mitte Tumalas, vt. märkus) kirjeldataval aastal kokku 74 s. 4 p. 4 kül. Kõige rohkem saadi seda vilja Muhus — 10 s. 5 p. 3 kül. ja selle järel Lümandas — 8 s. 4 p. 4 v.; alla ühe sälitise Tiirimetsas, Jaanis ja Roobakus ²⁵⁾).

Otri oli makstud ametkondades, välja arvatud Tiirimetsa ja Abruka, kokku 73 säl. 2 v. 5½ kül. Esikohal seisab Lümanda — 8 s. 4 p. 2 v. 2½ kül. ja viimasel Roobaku — 3 p. 1 v. 3 kül. Üle 5 sälitise oli makstud maksu suuruse järjekorras ²⁶⁾: Muhus, Karjas (mõlemas üle 6 säl.), Uuemõisas ja Lõvel.

Lõppeks esinevad maa(õiguse)-maksuna kaerad, milline teravili ei esine vaid Tiirimetsas ja Abrukal. Kokku oli saadud kaeru 24 säl. 2 p. 4 v. 5½ kül. Esikoht on Muhul — 5 s. 11 p. 2 v. 3 kül., sellele järgnevad üle 1 sälitisega Lõve, Karja, Saare, Uuemõisa ja Elme. Seega saadi maa(õiguse)-maksu neljas teraviljas.

b) Nõndanimetatud „Heitten“ ²⁷⁾.

Nimetatud maksu maksjateks olid üksjalad ja vabadikud. Tema kohta tähendatakse Art-us, et ta suurus on muutlik üksikute aastate järgi ja ebamäärane. Nimetatud maksu tasuti, samuti kui maaõiguse-maksu, nisus, rukkeis, otrades ja kaertes. Kokku saadi nisu 1618/19. a. 3 punda 3 külimittu. Lõviosa maksis Sõrve — 4 v. 1 kül., selle järel üle 2 vaka Maasi, Lõve ja Roobaku (viimane täpsalt 2 vakka); üle 1 vaka Karja, teised kõik ainult külimittudes ja 6 ametkonda üldse mitte.

Rukkeid saadi „Heitten'ina“ igas ametkonnas, peale Abruka, kokku 28 s. 8 p. 4 v. 2 kül. Suures ülekaalus oli Sõrve — pea-aegu 7 säl. — ja Lümanda — üle 5 sälitise. Muhus maksti üle

²⁵⁾ Rukiste kohta vt. ka lisa 1.

²⁶⁾ Ka edaspidi suuruse järjekorras.

²⁷⁾ E. Blumfeldti arvamuse järgi kümnis; vt. seal, op. cit., lk. 93.

2 sälitise, üle 1 sälitise aga Mustjalas, Maasis, Karjas, Tagamõisas, Lõvel ja Saarel²⁸⁾).

Otri oli saadud üksjalgadelt ja vabadikelt kokku 6 s. 9 p. 3 v. 5 kül, ainult Abrukal ei saadud seda teravilja, kuna Pähklas ja Pajumõisas saadi seda kummaski üks külimitt. Üle 1 sälitise saadi ainult Sõrves, nimelt 1 säl. 4 p. 1 vakk.

Kaeru oli saadud kõigis ametkonnis, peale Paadla ja Abruka, kokku 1 säl. 9 p. 4 vakka. Kõige rohkem oli makstud Mustjalas — 3 p. 3 v. 4 kül., kõige vähem Pähklas — kõigest 1 külimitt.

c) Vakukohuse- (ka vakuõiguse-) maks.

Nimetatud maks esineb kõige pealt loomadena, peale selle ka paljude teiste hüvistena. Teraviljana esineb ta seal, kus talupoeg andis looma asemel vilja. Art-us on vakuõiguse (Wacken-Recht) alla paigutatud teravili peale selles osas vaadeldu veel vakujoomingu- ehk vakupeo-maksu, õlle-, vanemate- ja sõjaratsu-maksudena, siis ka hinnus, vaibevara ja trahvid, viimased küll osalt. Et nad sisult siia ei kuulu, siis olgu nad käsitletud eraldi allpool.

Nii oli Sõrves tasuks antud kahe vakuhärja ja ühe vakulehma asemel 8 punda rukkeid, Lümandas kahe vakuhärja asemel 1 pund 1 vakk rukkeid, kolme vakulehma-odra asemel 6 p. 1 v. 3 kül. rukkeid ja nelja vakusea-odra asemel 3 p. 3 vakka rukkeid. Üldse rukkeid 1 säl. 7 p. 3 kül.

Otradega oli vakukohuse-maksu tasutud Sõrves, kus anti kolme vakusea asemel otri 6 punda ja kahe vakuhärja- ning kolme vakulehma-rukkj asemel otri 2 p. 3 v. 3 kül. Kokku otri 1 s. 3 p. 4 v. 3 kül.

Kolmes ametkonnas oli oina- ja seakaeru saadud; nii Sõrves oinakaeru 1 p. 2 vakka ja seakaeru 3 p. 1 vakk, Lümandas oina- ja seakaeru kokku 2 p. 2 vakka ja Karjas oinakaeru 1 p. 2 vakka. Kokku kaeru 8 p. 2 vakka.

Vakukohuse tasumine loomadega omab lõviosa saadud makstust. Siiski ei saadud loomi kõigis ametkondades, nii Tiirimetsas, Kaarma-Suuremõisas, Abrukal ja Jaanis. Aga loomi oli saadud Tumalas, kust ka muidu polnud pea midagi saadud. Kokku saadi 1618/19. a. Art-u järgi suve- ja talvevakusel: 13 härja, 3 lehma,

²⁸⁾ Vt. ka lisa 1.

604 lammast (mõisate omadega kokku), 7 jäära, 279 talle (mõisate omadega kokku), 18 siga ²⁹⁾ 42 hane ja 481 kana.

Härgadena ja lehmadena saadi see maks ainult kolmes ametkonnas: Muhus, Maasis ja Saarel, kõige rohkem Muhus, nimelt 8 härga. Ka sigu saadi ainult mainitud kolmes ametkonnas, ja peale selle veel Lõvel, viimases ja Maasis kummaski 4 siga, Muhus 8 ja Saarel 2. Vakulambaid ³⁰⁾ saadi kõige rohkem Lümandas, nimelt 95, selle järel Muhus — 87, Sõrves — 75, Roobakus aga ainult 2. Tallesid saadi kõige rohkem Lõvel, nimelt 54.

Et lambad ja talled olid tavalisemad loomad, kes esinevad nimetatud maksuna, samuti et näidata hooletust kokkuarvamisel tollaegseis kantseleiraamatuis ja üldse arve- ja raamatupidamises, olgu esitatud lisana selle kohta täpsam tabel ³¹⁾.

Hanesid oli saadud kõige rohkem Lõvel, nimelt 10, peale selle vähemal arvul Sõrves ja Muhus, kummaski 8, Elmel ja Karjas, kummaski 5, Maasis 4 ja Saarel 2, kokku 42 tükki, nagu ülal näidatud. Viimaksnimetatud ametkondades oli saadud ka kanu, peale selle veel Lümandas, Uuemõisas, Pajumõisas, Kärlal, Mustjalas ja Pähklas. Kõige rohkem Muhus — 96, siis Lümandas — 65, aga kõige vähem, ainult 13 tükki, Pähklas.

Tavaliselt öeldakse Art-us lammaste, tallede ja lindude kohta: in gehaltener Sommer und Winter Wacken, kuna veiste ja sigade kohta seisab lihtsalt Wacken-Ochsen jne. Säärane vahetegemine on küll tavaline, kuid seda ei tehta näiteks Muhus.

Seapekki saadi vakuõigusena Muhus 2 ja Lõvel 1 leisikas ja rasva (Tallich) ainult Muhus, nimelt 4 leisikat. Seega seapekki kokku 3 leisikat ja rasva 4 leisikat.

Võid oli saadud vakuõigusena Sõrves 1 leisikas, Lümandas 18 naela, Pajumõisas 1½ leisikat, Tagamõisas 2 l., Tiirimetsas 1 l. ³²⁾, Elmel 1 l., Muhus 1½ l., Maasis koguni 4 leis., Saarel ja Roobakus ³³⁾ kummaski 1 leis. Kokku 14 leis. 18 naela.

²⁹⁾ Neist 2 siga oli saadud Keina saare (Drostenholm) talupoegadelt; Art, lk. 47b ja 58b.

³⁰⁾ Noori lambaid nimetatakse kohati ka „Lohe Schaffe“, näit. Lümanda all Art, lk. 40a.

³¹⁾ Vt. lõpus lisa 2.

³²⁾ Maksualus on Art-us arvatavasti eksikombel nimetamata jäänud, kuid kahtlemata on siin tegemist vakuõiguse-maksuga; vt. Art, lk. 26b.

³³⁾ Art-us ekslikult kirjutatud halduskonna mõisalehmadest saadud tulu arvele.

Raha edendab vakumaksuna väikest osa. Vakuraha oli saadud maaraamatu põhjal 3 marka 18 šillingit. Kahjuks puuduvad Art-us üksikasjalisemad andmed üksikute ametkondade kohta.

Peale selle on vakuoinaste ja vakutallede asemel raha makstud 6 taalrit 4 marka. Ei ole Art-us ka siin midagi lähemat öeldud, ei loomade arvu ega saamiskoha kohta. Kokku raha 7 t. 1 m. 18 š.

d) Vakujoomingu- ja vakuõlle-maks.

Nimetatud maksu oli saadud rukkeis, otrades ja kaertes. Nii oli tasutud Sõrves „joominguks“ (Zutrüncke) otrade asemel rukkeid 5 p. 1 v. 3 kül. ja õlleotra 4 p. 4 vakka. Lümandas oli saadud „joominguks“ otri 1 säl. 2 p. 2 vakka ja õlleotri 2 p. 1 vakk. Siis veel Saarel 4 p. 3 kül. „joomingu“- ja õlleotri ja Muhus 4 p. 4 vakka õlleotri. Kokku otri 3 s. 6 p. 1 v. 3 kül.

Kaertes oli makstud Sõrves „joomingu“ ja sõjaratsude tarvis kokku 9 p. 2 vakka. Nii pole teada, kui suur osa sellest oli vakujoominguks määratud. Kaerad on õige kokkuvõtte saamiseks arvatud sellesse osasse. Lümandas oli saadud kaeru „joomingu“-maksuna 1 s. 1 p. 1 vakk. Üldse oli kaeru seega saadud 1 säl. 10 p. 3 vakka.

e) Sõjaratsude (Heerpferde) söötmiseks võetav maks.

Käesolev maks esines vähesel kujul ainult üksikuis ametkonnis. Kus seda polnud võimalik tasuda kaertega, anti selle asemel rukkeid, nii Sõrves 2 p. 4 v. 3 kül. rukkeid. Kaeru saadi ka Sõrves, ja nimelt on nad esitatud seal „joomingu“-maksuga kokkuarvatuna ning on nimetatud osas arvestatud. Sõjaratsude tarvis oli makstud kaeru veel Muhus 8 p. 4 v., Lõvel 2 p. 2 v. ja Saarel 2 punda. Kokku kaeru 1 s. 1 p. 1 vakk³⁴⁾.

f) Vanemate-maks.

Nimetatud maks, esinedes erandina ja kandes vanemate maksu nimetust, läks Saaremaa halduskonna kasuks, kust vanemad teatud tasu said, nagu allpool halduskonna kuludes näha. Vanemate-maks esines ainult Lõvel, kus seda oli tasutud rukkeis, otrades ja rasvas.

³⁴⁾ Vt. ka allpool hobuste kohta, tulud γ a.

Lõvel oli makstud 3 punda rukkeid ja niisama palju otri³⁵⁾, mis on Art-us sisse kantud „Wiertts Korn'i“ all. Samas ametkonnas tasutud 12 naela rasva (Tallich) esines Art-us „Eltesten Gerechtigkeit“ all.

g) Kalakümnis.

Art-us esinevad kaladest saadud tulud, aga vastavad sissekanded on niivõrt lakoonilised, et raske on öelda, millisel alusel on siin ja seal saadud kalad. Sõna-sõnalt mainitakse kala-k ü m n i s t ainult kuivatatud kammeljatelt (Treuge Butten). Nimelt oli tasutud Muhus kümnisena 4 tündrit 10 jalust ja Tagamõisas 14 tündrit 25 jalust kuivatatud kammeljaid³⁶⁾. Kokku kuivatatud kammeljaid 19 tündrit 5 jalust. Lähtudes Art-us lk. 29b tehtud märkmest, milles on öeldud, et ametkondadesse oli antud jämedat soola k ü m n i s -kalade soolamiseks — in die Embter zu z e h e n d e n Fischen einzusalzen —, võib järeldada, et ka teiste kalade juures, kus pole kümnise alus otseselt nimetatud, tuleks seda oletada.

Seega oleks saadud kümnisena peale kuivatatud kammeljate veel teisi kalu, nagu kuivatatud räimi (Strömblinge), arvult üldse 132 000, sellest arvust Sõrves 56 000, Tagamõisas 28 000, Abrukal 21 000, Saarel 14 000; Pajumõisas sellevastu ainult 4 000 ja Lõvel, Uuemõisas ja Muhus — igal pool 3 000 tükki.

Lesti (Flackfisch) oli saadud ainult 500 ja need kõik Sõrves. Kuivatatud säinu (Zöyne) oli Muhus antud 4 400 tükki ja Saarel 550³⁷⁾, seega kokku 4 950 tükki. Kuivatatud latikaid (Bleyer) oli saadud Muhus 16 000 ja Saarel 11 000 tükki³⁸⁾, kokku 27 000 tükki. Lõppeks kuivatatud ahvenaid (Barse), nii Muhus 8 000³⁹⁾ ja Saarel 5 000 tükki.

h) Rahamaksud ehk maksud rahas.

Peale vakuraha (Wackengeldt), mis on käsitletud ja arvestatud eespool vakumaksu juures, esinevad Art-us veel muud raha-

³⁵⁾ Rukkid ja odrad esinevad Art-us vakuõiguse- (vakukohuse-) maksu osas.

³⁶⁾ Eelmisel aastal oli neid ääremärkuse järgi saadud Tagamõisas ainult 8 tündrit.

³⁷⁾ Eelmisel aastal ääremärkuse järgi Muhus 200 ja Saarel 1 700.

³⁸⁾ Eelmisel aastal ääremärkuse järgi Muhus 4 400 ja Saarel 32 000.

³⁹⁾ Eelmisel aastal ääremärkuse järgi Muhus 3 000.

maksud, milliste algupära raske on selgitada, seda enam, et nimetatud rahad on Art-us esitatud ainult üldsummas ja nende kohta pole midagi muud öeldud kui ainult, et nad kõik põhjenevad maaraamatul. Siia tooks mõnevõrra selgitust Kopenhaageni riigiarhiivis leiduv maaraamat (Jordebog) sama aasta kohta.

Peale vakuraha esineb Art-us rahamaksuna adramaa- raha (Hakengeldt), mida oli käsitledaval aastal saadud 67 taalrit 4 marka 18 šillingit. Ühtlasi on nimetatud rahasumma kõige suurem. Järgneb „Pulcke Raha“, summas 12 taalr. 10 šill., ja selle järel kiltriraha (Gieselgeldt) 57 taalr. 3 marka; kirjeldataval aastal oli nimetatud raha suuruse poolest teisel kohal. „Töhe Raha“, vahest tööraha, 7 taalr. 5 m. 23 šill., niineraha (Bastgeldt) ainult 4 marka 29 šillingit; „Suhre Raha“, nähtavasti „suure-raha“, 19 t. 3 m. 34 šill., ja lõppeks üksjala-raha (Einfüßling Geldt), suuruse poolest kolmas raha, oli saadud 27 t. 4 m. 19 šill. Kokku raha 193 taalrit 2 marka 25 šillingit.

i) Silla- ja parveraha.

Silla- ja parveraha — Brugken vnd Pramgeldt — moodustas hoopis teist liiki tulu kui eelmised maksud. Nimetatud maks oli nii-öelda kaudne, sest seda pidi tasuma see, kes tarvitas silda või praami. Üksikasjalikud andmed selle maksu kohta puuduvad. Nii pole ka teada, mil viisil sai halduskond nimetatud tulu, kas otse tarvitajalt või olid sillad ja parved välja renditud. 1618/19. aastal oli silla- ja parveraha saadud üldse 7 taalrit.

Üldse oli saadud maksudena:

a) Raha.	Jääri — 7 tk.
Raha 207 taalr. 4 marka 7 šill.	Tallesid — 279 tk.
	Sigu — 18 tk.
β) Teravilja.	Hanesid — 42 tk.
Nisu 2 säl. 5 p. 1 v.	Kanu — 481 tk.
Rukkeid 105 säl. 7 p. 1 v. 3 kül.	Seapekki — 3 leis.
Otri 83 säl. 11 p. 2 v. 4½ kül.	Rasva (Talg) — 4 leis. 12 nl.
Kaeru 29 säl. 8 p. 4 v. 5½ kül.	Võid — 14 leis. 12 nl.
γ) Loomi ja karjasaadusi.	
Härgi — 13 tk.	δ) Kalu.
Lehmi — 3 tk.	Kuivatatud räimi 132 000 tk.
Lambaid — 604 tk.	Soolatud räimi 2 säl. 6 tündr.

Lesti 500 tk.		Kuivatatud säinu	4 950 tk.
Kuivatatud kammeljaid	19	„ latikaid	27 000 „
tüendr. 5 jalust		„ ahvenaid	13 000 „

β) *Trahvid.*

a) Ametialalised süüteod.

Selles alaosas oli trahvi saadud Karja ametihaldurilt Magnus Toll'ilt ametisüüteo pärast, mille karistus kannab varanduse konfiskatsiooni ilmet. Magnus Toll'ilt oli Saaremaa halduskond saanud: 1 punna 4 kül. nisu, 3 vakka rukkeid ⁴⁰⁾, 1 punna 4 vakka otri, 2 tündrit jämesoola, 3 leisikat 4 naela künnapulõnga, 4 leis. 5 naela takust lõnga. Peale selle loomi: 2 härja, 10 oinast, 12 lammast, 7 orikat ⁴¹⁾, 5 emist.

b) Omavoliline maakasustamine.

Talupojad olid pidanud omavolilise võõra maakasustamise eest maksma järgmisi trahve.

Teraviljas, nimelt nisus, olid talupojad tasunud trahvi üks ainus kord: keegi talupoeg Muhus oli maha niitnud tühja (s. t. asustamata, „wüst“) heinamaa ja selle eest trahviks maksnud 2 vakka nisu ja ühe lamba. Loomadena olid talupojad trahvi maksnud neljas ametkonnas: Sõrves, Pajumõisas, Elmel ja Muhus. Sõrves oli talupoeg Pätsi Jaak tasunud praegumainitud süüteo kordasaatmise eest ühe oina ja Klaus Knubben 3 oinast ning ühe talle selle eest, et ta oli omavoliliselt kasustanud mõnda tühja põldu. Muhus olid Läänemaa talupojad maksnud trahvi selle eest, et olid oma loomi ilma loata, seega omavoliliselt karjatanud Muhu ametkonna karjamaal, nimelt ühe noore härja ⁴²⁾ ja 2 taalrit 3 marka raha.

c) Muud süüteod.

Sõnakuulmatuse ⁴³⁾ pärast oli talupoeg Kulu Tõnu Sõrves trahvi maksnud, nimelt ühe oina.

⁴⁰⁾ Nagu vastavast ääremärkusest selgub, oli talt saadud juba eelmisel aastal 1 sälitis rukkeid.

⁴¹⁾ Tekstis esineb Borg.

⁴²⁾ Vrd. Art-u lk. 53a ja 58b.

⁴³⁾ Sõnakuulmatust ei tule võtta sõnaliselt, vaid kerget liiki süüteo tähenduses.

Palasmäe Hans Muhus oli tasunud ühe taalri vereraha (Bluttgeldt), mille all tuleb mõista trahvi haavamise eest, kui haav on verine. Sama raha oli Sõrves saadud 1 taaler 5 marka.

Gerdt Kocks oli pidanud maksma võrdlemisi suure trahvi, tervelt 32 taalrit, selle eest, et ta oli ilma vastava loata (salvum conductum) Saaremaale, kust ta oli välja saadetud, tagasi tulnud.

d) Trahvid, mille alused on aruanderaamatus nimetamata.

Nii oli Pajumõisa ametkonna piires üks Läänemaa talupoeg andnud karistuseks loomi — 2 härga ja ühe jäära; Elmel olid talupojad trahviks andnud viis lehma, Muhus aga keegi talupoeg ühe hobuse.

Rahatrahvi oli saadud ka Lõve ametkonnas, kus ei esine muid trahve, nimelt nimetamata alusel 5 taalrit raha.

Seega oli 1618/19. aastal trahve saadud nii talupojelt kui ka ühelt ametihaldurilt ja neid oli tasutud peaasjalikult rahas, teraviljas ja loomades⁴⁴).

Art-us esineb lk. 58b—59a kokkuvõtte trahvidena saadud loomadest; osalt erineb see praeguloendatud trahvidest, kui need liita. Kokkuvõttes esineb 33 lammast (oinad pole eraldi nimetatud), 2 talle ja 7 hane. Jälle näide tollaegse raamatupidamise ja arvestamise ebatäpsusest. Seega veel 33 lammast, 2 talle ja 7 hane.

Üldse oli saadud trahvidena 1618/19. aastal:

a) <i>Raha.</i>	Jääri — 1 tk.
Raha — 42 taalrit 2 marka.	Oinaid — 15 tk.
	Lambaid — 46 tk.
	Tallesid — 3 tk.
b) <i>Teravilja.</i>	Orikaid — 7 tk.
Nisu — 1 pund 2 vakka 4 kül.	Emiseid — 5 tk.
Rukkeid — 3 vakka	Hanesid — 7 tk.
Otri — 1 pund 4 vakka.	
c) <i>Loomi.</i>	d) <i>Ülejäänud.</i>
Hobuseid — 1 tk.	Künnapulõnga — 3 leis. 4 naela
Härgi — 5 tk.	Takust lõnga — 4 leis. 5 naela
Lehmi — 5 tk.	Jämesoola — 2 tündrit.

⁴⁴) Maasi all esinevad 4 oinast ei kuulu trahvidena saadute hulka, sest et mingit alust pole nimetatud; Art-u lk. 47a.

γ) *Halduskonna majanduslikud ettevõtted.*

Saaremaa halduskond sai tulusid oma majapidamise ettevõttest, nimelt maa- ja karjapidamisest, kalastusest, eriti aga kõrtsidest.

a) Maa- ja karjapidamine.

Käsiteldaval aastal oli ametkondade, tähendab halduskonna- ehk riigimõisates saadud nisu kokku 4 säl. 4 punda ja 1 vakk. Kõige rohkem oli saadud Elme ametkonnas — 1 säl. 1 pund, alla sältise Kaarma-Suuremõisas, Kärlal (ühes arvatud Tiirimetsaga), Karjas, Paadlas, Pähklas, Lümandas, Sõrves, Pajumõisas. Alla punna, nimelt 1 vakk 3 kül., saadi Muhus; teistes ametkondades üldse mitte.

Rukkeid oli nisuga võrreldes palju rohkem saadud, sest et seda vilja oli ka palju rohkem. Art-us on taani keeli juurde kirjutatud, nähtavasti revideerija instantsi poolt Kopenhaagenis, andmed rukki külvamise kohta eelmisel aastal, kuid seda pole tehtud teiste teraviljade külvamise kohta eelmisel aastal. Nii oli rukkeid külvatud 27 sältist 2 punda 1 vakk 1 kül. Saadud oli kokku 99 säl. 2 p. 4 v. 4½ kül., seega ümmarguselt 3½ korda rohkem. Rukkeid oli saadud kõikides ametkondades, välja arvatud Tumala; viimases oli maa tühi⁴⁵⁾. Kõige rohkem rukkeid saadi jällegi Kaarma-Suuremõisas — üle 10 sältise, selle järel Muhus, peaaegu 10 säl. ja Sõrves üle 8 sältise. Võrdlemisi vähe saadi seda vilja Tiirimetsas, Roobakus ja Jaanis, igaihes ainult üle 1 sältise. Et rukki kui tarvitavama teravilja saak annab teatava pildi, kuigi ka relatiivse, halduskonna maade suurusest ja jõukusest, olgu lisana rukki kohta esitatud üksikasjalisemad andmed⁴⁶⁾.

Otri oli saadud halduskonna mõisates üldse 52 säl. 1 pund 2 v. 5 kül. Peale Tumala saadi otri igas ametkonnas, kõige rohkem Kaarma-Suuremõisas — 5 säl. 8 p. 1 vakk, kõige vähem Jaanis — 8 punda. 9 punna ümber Roobakus, Tagamõisas ja Tiirimetsas, mujal igal pool üle 1 sältise.

Kaeru oli saadud üldse 14 säl. 5 p. 3 v. 4 kül., ja nimelt kõigis ametkondades, välja arvatud Jaani, Tumala ja Abruca.

⁴⁵⁾ die Hofflage ligt wüste.

⁴⁶⁾ Vt. lõpus lisa 1.

Kõige rohkem kaeru saadi Muhus (üle 1 säl. 9 punna) ja Elmel (üle 1 s. 7 p.). Kaarma-Suuremõisa, milline ametkond seisis teiste teraviljaliikide poolest esikohal, oli siin tagaotsas: temas saadud 3 punnast oli saadud vähem ainult Tiirimetsas ja Roobakus.

Ametkondade karjapidamise kohta olgu siinkohal öeldud, et karjad koosnesid tavaliselt veiseist, lambaist ja vähesel arvul sigadest ning kitsedest. Harva mainitakse kanu ja hanesid, sest et neid enamasti talupoegadelt vakumaksuna ja rahas saadi ning toitlustamiseks lossi toimetati. Nii oli majandusliku aasta lõpul olemas kanu kaheksas ja hanesid viies ametkonnas, kuna aasta alul neid üldse ei olnud.

Hobuste kohta tuleb öelda, et ametkondade tööhobused (Landtpferde⁴⁷⁾) olid talupoegade käes pidada: Landtpferde bej den Pauren — nagu see esines Kärila (2 hobust), Maasi (2 hobust) ja Uuemõisa (4 hobust) ametkonnas. Ametkondade arvel olid mainitud sõjaratsud, nagu Maasis (1 hobune), Saarel (1 hobune⁴⁸⁾) ja Muhus (1 hobune⁴⁹⁾), või lihtsalt „hobused“, nii Karjas (1) ja Uuemõisas, viimases saadud vaibevarana⁵⁰⁾, sellevastu aga Lõvel 2 tööhobust (Landtpferde)⁵¹⁾.

Loomade jäägi juures on aasta lõpul igal pool märgitud vanaduse juurdekasv; nii esinevad vasikad õhvakestena jne.

Mõisate lehmade piimast oli saadud võid, ja nimelt, välja arvatud Tiirimetsa, Jaani ja Tumala (muidugi ka Roobaku), kõigis ametkondades, igaihes 1 või 1½ tündri ümber; ainult Kärilal 2 tündrit ja Uuemõisas ning Karjas alla 1 tündri. Kokku oli võid saadud 21^{1/8} tündrit.

Seapekki oli tapetud loomadelt⁵²⁾ saadud Saarel, Mustjalas, Muhus ja Lümandas, kokku 11 sea pealt 1 kaal 2 leis. 9 naela, seega ühelt sealt keskmiselt 2 leisikat.

Kuues ametkonnas oli vanade kidurate härgade ja lehmade tapmise läbi saadud soolatud veiseliha (Peckell Ochsenfleisch)

47) Vrd. Art-u lk. 52b Lõve juures Landtpferde — Landt oxen.

48) Aasta alul 2, neist oli aasta kestel 1 ära surnud.

49) Aasta jooksul juurde arvatud; vt. tulud § d.

50) Vt. allpool § a.

51) Kas sellel teatud ühendus oli sõjaväeratsude söötmiseks võetava maksuga (vt. a e), pole selge.

52) Vaata allpool kuludes B γ b.

8 tündrit⁵³). Tapetud sigadest järelejäänud 11 pead ja niisama palju rasva (Fluhmen), s. o. 11 tükki, oli tulude all sisse kantud. Samuti tapetud veistest 8 keelt.

Rasva (Tallich) oli tapetud vanadest kiduratest loomadest saadud 4 leis. 10 naela.

Ühtlasi oli tapetud ja surnud loomadest saadud nahku: Kure-saare lossis 3 härja- ja 5 lehmanahka⁵⁴), ametkondades 4 lehma-, 3 veise-, 34 vasikanahka. Viimaseid oli saadud eriti palju Muhus, nimelt 8. Tallenahku oli saadud 17, neist Sõrves 12 tükki. Peale selle veel oli hangitud kolmes ametkonnas kokku 9 lambanahka ja Abrukal ühe surnud kitse nahk ja 2 kitsetalle-nahka. Seega väga mitmesugused nahad, kuid arvult mitte palju, nagu pärast näha, kuna väljaminek ületas saadud nahkade arvu ja neid seepärast osalt tuli välja maksta rahas.

Villu oli kirjeldataval majanduseaastal saadud 15 ametkonnas üldse 23 leisikat 12 naela; sellest määrast kõige rohkem Sõrves — 5 leis. 14 naela, temale järgnevas ametkonnas Lümandas oli saadud palju vähem — 3 leis. 8 naela, kõige vähem aga Lõvel — 10 naela. Villu üldse ei saadud Kaarma-Suuremõisas, Tiirimetsas, Pähklas, Jaanis, Roobakus ja Tumalas.

b) Karja loomulik juurdekasv.

Loomuliku juurdekasvuna oli loomi saadud kõigis ametkonnis peale Tiirimetsa, Kaarma-Suuremõisa, Jaani ja Tumala. Siia kuulusid vasikad, talled, kitsetalled ja põrsad. Teisi, eriti linde, ei ole arvestamisel mainitud. Üldse oli juurdekasvuna aasta jooksul saadud 176⁵⁵) vasikat, 62 talle, 25 kitsetalle ja 80 põrsast. Neid nelja liiki loomi tähendatakse Art-us eesliitega Spehr-, s. o. Speer, seega oda, mille otsa torgitud loomake küpsetati tuleriidal. Nii siis Speerkalb, Speerlamm — odavasikas, odatall jne. Seda algupärast mõistet oli aja jooksul, nii ka Art-us, üldiselt tarvitatud väikese vastsündinud looma tähenduses, sest nähtavasti tarvitati enamalt jaolt ainult viimaseid oda otsas küpsetamiseks.

Loomade rohkuse poolest kõige ees seisis Sõrve, kus juurde-

⁵³) Vaata allpool kuludes B γ b.

⁵⁴) Vaata allpool kuludes B γ b.

⁵⁵) Nii peaks olema minu summeerimise järgi üksikute ametkondade kokkuvõttes, sellevastu esineb Art-u summana 180. Seega arvestamishooletus!

kasvuna oli mainitud 13 vasikat, 31 talle, 8 kitsetalle ja 18 põrsast. Kõige sagedam vasikate arv üksikuis ametkonnis oli 7—10; nii kaheksas ametkonnas. Alla 7 vasika esineb ainult Tagamõisas, nimelt 5, ja Tiirimetsas ning Roobakus — kummaski üks ainus. Talled esinevad juurdekasvuna peale Sõrve veel Paadlas (13), Abrukal (11), Saarel (4) ja Kärلال (3), seega vähemal määral kui Sõrves. Kitsetallesid oli sündinud peale Sõrve ainult veel Abrukal (7), Lümandas (6) ja Pajumõisas (4). Põrsaste poolst oli esikohal Kärla, kus neid oli 21, selle järel Sõrve, siis Saare, Lümanda, Mustjala, Muhu ja Elme.

Üldse võiks loomuliku juurdekasvu rohkuse ja mitmekesisuse pärast eriti mainida Sõrve, Kärla ja Abruکا ametkonda.

Siinkohal tuleks veel mainida loomade ümberpaigutusi ühest ametkonnast teise. Need olid 1618/19. aastal järgmised: Kärllalt oli saadetud 1 lehm Tiirimetsa; samuti Uuemõisast Pähklasse, Pajumõisa, Tagamõisa ja Karjasse, igasse ametkonda 1 orikas, sest muidu ei oleks need ametkonnad saanud ettenähtud orikat anda ametihalduritele. Peale selle veel Muhust 2 siga, üks Abrukale ning teine Paadlasse, kus need olid antud ametihalduritele.

c) Kalastus.

Kalu oli saadud omade ettevõtete, nimelt lossikalastuse (Schloßfischerey) kaudu järgmiselt: soolatud räimi 1 sälitis 5 tündrit, kuivatatud säinu 9 000 tükki, kuivatatud latikaid samuti 9 000 tk. ja kuivatatud ahvenaid 11 000 tükki ⁵⁶⁾.

d) Kõrtsid.

Kõrtsipidamisest oli saadud üksikuis ametkonnis võrdlemisi suuri summasid. Peab tähendama, et kõigist rahalistest tuludest ületab kõrtsidest saadud tulu kaugelt teisi tuluallikaid. Nii oli saadud Muhus 452 taalrit, Sõrves 300 taalrit, Lümandas 170 taalr., Paadlas 96 taalr., Tagamõisas 23 taalr., Pajumõisas 18 taalr. ja Elmel 15 taalr. Teistes ametkondades ei esine nimetatud tulu. Kokku tulu kõrtsidest (Krug Geldtt) 1074 taalrit ⁵⁷⁾.

⁵⁶⁾ Vastavad andmed eelmisel aastal olid ääremärkuste järgi Art-u lk. 32a, 32b ja 33a — 4 800, 15 800 ja 5 600 tükki.

⁵⁷⁾ Kõrtside kulud vt. γ d.

Halduskonna majanduslikelt ettevõttele oli saadud kokku:

<i>a) Raha.</i>	
Raha — 1074 taalrit.	Lambanahku — 9 tk.
	Tallenahku — 17 tk.
	Kitsenahku — 1 tk.
	Kitsetalle-nahku — 2 tk.
	Villu — 23 leis. 12 naela.
	Seapekki 1 kaal 2 leis. 9 naela
	Searasva (Fluhmen) 11 tükki
	Seapäid 11 tükki
	Rasva („Tallich“, Talg) 4 l. 10 n.
	Soolatud veiseliha 8 tündrit
	Veisekeeli 8 tükki
	Võid 21 ¹ / ₈ tündrit.
	<i>δ) Kalu.</i>
	Soolatud räimi 1 säk. 5 tündrit
	Kuivatatud säinu 9 000 tükki
	Kuivatatud latikaid 9 000 tükki
	Kuivatatud ahvenaid 11 000 tk.
<i>β) Teravilja.</i>	
Nisu 4 säk. 4 punda 1 vakk	
Rukkeid 99 säk. 2 p. 4 v. 4 ¹ / ₂ k.	
Otri 52 säk. 1 pund 2 v. 5 kül.	
Kaeru 14 säk. 5 p. 3 v. 4 kül.	
<i>γ) Loomi ja karjasaadusi.</i>	
Vasikaid — 176 tk.	
Tallesid — 62 tk.	
Kitsetallesid — 25 tk.	
Põrsaid — 80 tk.	
Härjanahku — 3 tk.	
Lehmanahku — 9 tk.	
Veisenahku — 3 tk.	
Vasikanahku — 34 tk.	

δ) Muud tulud.

Siia kuuluvad esiteks vaibevara, s. o. omaniku surma korral pärijateta jäänud vara, siis protsendid laenutatud teraviljast, kolmandaks liigmöödud, mis olid saadud ametkonnis saadud teraviljast, ja lõpuks mõned üksikud tulud, mis on eespool mainimata jäänud.

a) Vaibevara.

Aasta jooksul oli saadud tuluna vaibevara kahe talupoja pärandusist, üks Sörve ja teine Uuemõisa ametkonna piirides. Vaibevara koosnes järgmisest varandusest.

Sörves oli saadud võrdlemisi vähe, kõigest 1 härg, 1 lehm ja 2 lehm-õhvakest, kuna Uuemõisa piirides lähedate pärijateta (Leibes Erben) surnud Ula Tõnise (Vlla Tonnieß) varandus oli võrdlemisi suur. Viimase koosseisu kuulusid:

Nisu 1 vakk	Otri 1 s. 10 p. 3 v. 2 kül.
Rukkeid 1 s. 4 p. 1 vakk	Kaeru — 3 punda

Vanu märasid — 4 tk.	Emalambaid — 35 tk.
Noori märasid — 2 tk.	Aastasi talleid — 7 tk.
Ruunasid — 1 tk.	Vanu emiseid — 2 tk.
Teise eluaasta täkkvarssu — 3 tk.	Vanu orikaid — 7 tk.
Teise elua. märavarssu — 2 tk.	Noori orikaid — 3 tk.
Esimese elua. täkkvarssu — 1.	Weisenahku — 1 tk.
Tööhärgi ⁵⁸⁾ — 17 tk.	Lambanahku — 4 tk.
Lehmi — 9 tk.	Villu — 7 leis.
Lehm-õhvakesi — 5 tk.	Soolatud räimi <u>2</u> tündrit
Kolmanda aasta veiseid — 4 tk.	Linnaseid 2 vakka 3 kül.
Aastasi vasikaid — 5 tk.	Kanepiseemet 2 vakka 3 kül.
Odavasikaid ⁵⁹⁾ — 3 tk.	Vatmanit 100 küünart.
Oinaid — 18 tk.	Jämesoola 6 kül.

Art-us on tehtud lk. 20b ääremärkus, et eelmisel aastal pole vaibevara saadud.

b) Kasuvili laenuks antud teraviljast.

Siin on tegemist talupoegadele laenuks antud teravilja ja talupoegadel võlgu jäänud maksude kasuviljaga, millised oli saanud halduskond.

Neid tähendatakse Art-us: Bathe von vorgestrecktem Paur-korne ja esinevad rukkeis ja otrades. Nii oli saadud talupoegadelt laenude kasuvilja rukkeis, ja nimelt kõigi ametkondade talupoegadelt peale Sörve, Tiirimetsa, Lõve, Jaani, Roobaku, Tumala ja Abruka. Seda oli saadud nii siis 14 ametkonnas. Esimesel kohal seisavad Elme talupojad 6 punna 4 v. $\frac{1}{2}$ külimituga. Järgnevad Karja — enam kui 4 punnaga ja Kärla — enam kui 3 punnaga. Teised ametkonnad tõid alla 3 punna. Alla ühe punna tõid Tagamõisa, Saare ja Paadla. Viimasel ainult 1 v. $5\frac{1}{2}$ kül. Kokku rukkeid 2 säl. 7 p. $\frac{1}{2}$ kül. Veidi rohkem tegi välja otradena toodud kasuvili, nimelt 2 säl. 10 p. $2\frac{1}{2}$ kül. Neid oli tasutud üldse 17 ametkonnas. Ainult Jaani, Roobaku, Tumala ja Abruka olid sellest vabad. Esikoht oli Kärlal 4 p. 1 v. 1 külimituga ja temast 1 külimitt vähem oli Kaarma-Suuremõisal. Üle 3 punna oli tasutud Muhus ja Lümandas. Alla punna oli maks-

⁵⁸⁾ Tekstis Zogkoxen.

⁵⁹⁾ S. t. noori ja vastsündinud vasikaid; võrdle A I γ b.

tud Paadlas, Maasis, Pähklas ja Tiirimetsas, viimases ametkonnas kõigest 5 külimittu.

Art-us on taani keeli juurde kirjutatud märkustena, et eelmisel aastal oli kasuviljana saadud rukkeid 2 säl. 5 p. 3 v. 4 kül., seega ainult umbes 2 punda vähem, kuna otri oli saadud umbes 3 punda vähem eelmisest aastast, nimelt 2 säl. 7 p. 3 v. 1½ kül.

c) Liigmõõdud.

Muidugi moodustasid liigmõõdud tähelepandava hulga ainult säärase teravilja puhul, mida oli saadud suuremal määral ja mida oli mõõdetud kuhjaga (mitte triiki) mõõduühikutega. Need teraviljad olid rukis ja oder.

Rukkeid oli saadud liigmõõduna 2 säl. 1 p. 4 v. 1½ kül., nimelt neis 14 ametkonnas, kus rukkeid ka muul alusel oli ohtralt saadud. Üksikuis ametkonnis saadud liigmõõdud varieerusid 5 punna 3½ kül. (Sörve) ja 2 vaka (Tagamõisa) vahel. Ka olgu siinkohal mainitud, et eelmisel aastal oli saadud liigmõõduna rukkeid umbes pool sellest, nimelt 1 säl. 1 p. 2 v. 4 kül.

Otradega oli samasugune lugu. Neid oli saadud 15 ametkonnas kokku 1 säl. 10 p. 4 v. 1½ kül., alates Elmega — 3 punda ja lõpetades Tiirimetsa ja Abrukaga, kummaski ametkonnas 3 vakka. Eelmisel aastal oli saadud liigmõõduna umbes niisama palju otri, nimelt 1 säl. 11 p. 2 v. 2 kül.

Huvitav on märkida, et Muhu ametkonnas, mis seisis teravilja poolest esirinnas, pole liigmõõtu üldse saadud.

d) Mitmesugused tulud.

Talupoegadelt, kes asusid Maasi ametkonda kuuluval Keina (Drostenholm) saarel, oli saadud aastase kohustisena (Gerechtigkeit) 2 rasvast siga.

Lümanda ametkonnas oli saadud hinnusekaeru (Zinße Haber) 1 pund 2 vakka. Lähem seletus puudub, ka ei esine säärase alusega tulu mujal Art-us.

Hans Berg'i talupoja Puušepa Jürgen'i pojalt oli saadud 3 taalrit 2 marka raha. Ka siin pole alus nimetatud. Paistab, et siin on tegemist rahatrahviga, kuid kindlasti ei saa seda tõenduste puudumisel öelda.

Fromhold Üxkull'ilt, kellele olid Kurevere (Pajumõisa lähe-

dal) tühjad maad antud nähtavasti aasta peale rendile, oli saadud 30 taalrit ⁶⁰⁾.

Maasi ametkonnas oli saadud tühjade heinamaade niitmise eest — vor wüeste hewschlege abzumeyen — 4 oinast.

Sörves oli saadud ühelt vakult — tekst pole siin selge (Cuiete Wacke) — 4 punda 4 vakka rukkeid.

Muhus olid talupojad ostnud sõjaratsu, kes arvati halduskonna arvele ⁶¹⁾.

Lõpuks olgu tähendatud, et halduskonnas oli otradest valmistatud linnaseid, kusjuures oli saadud 17 säl. 10 p. 3 vakast otradest linnaseid 19 säl. 8 p. 1½ kül. Art-us on esitatud odrad kuluna ja linnased tuluna.

Seega oli mitmesugusel alusel saadud: raha 33 taalr. 2 marka, rukkeid 4 punda 4 vakka, kaeru 1 pund 2 vakka, sõjaratsusid 1, oinaid 4, sigu 2 ja linnaseid 19 säl. 8 p. 1½ kül.

Ülejäänud tulud kokku:

a) <i>Raha.</i>	Lehm-õhvakesi — 7
Raha 33 taalrit 2 marka.	3-a. veiseid — 4
β) <i>Teravili.</i>	Aastasi vasikaid — 5
Nisu 1 vakk	Odavasikaid — 3
Rukkeid 6 säl. 5 p. 4 v. 2 kül.	Oinaid — 22
Otri 6 säl. 7 p. 3 vakka	Emalambaid — 35
Kaeru 4 p. 2 vakka.	Aastasi talleid — 7
γ) <i>Loomad ja karjasaadused.</i>	Vanu orikaid — 7
Sõjaratsusid — 1	Vanu emiseid — 2
Vanu märasid — 4	Sigu — 2
Noori märasid — 2	Noori orikaid — 3
Ruunasid — 1	Veisenahku — 1
2-a. täkkvarssu — 3	Lambanahku — 4
2-a. märavarssu — 2	Villu — 7 leisikat
Käesoleva aasta täkkvarssu — 1	
Tööhärgi — 17	δ) <i>Kalad.</i>
Härgi — 1	Soolatud räimi — 2 tündrit.
Lehmi — 10	

⁶⁰⁾ Vt. ka E. Blumfeldt, op. cit., lk. 24.

⁶¹⁾ Vt. Art, lk. 53a ja 58b.

e) Ülejäänud.

Linnaseid 19 säl. 8 p. 2 v. 4½ k. Vatmanit 100 küünart
 Kanepiseemet 2 v. 3 kül. Jämesoola 6 kül.

2. Hüviste järgi.

Tuludena esinevad 1618/19. majanduslikul aastal:

a) Raha.

Raha 1357 taalrit 2 marka 7 šillingit.

β) Teravili.

Nisu 6 säl. 11 p. 4 kül. (6 s. 7 p. 1 v. 1 kül. ⁶²⁾)
 Rukkeid 211 säl. 4 p. 3 v. 3½ kül. ⁶³⁾ (183 s. 4 p. 4 v. 5 kül.)
 Otri 142 säl. 10 p. 2 v. 3½ kül. (119 s. 7 p. 2 v. 5 kül.)
 Kaeru 44 säl. 7 p. — 3½ kül. (26 s. 3 p. 3 v. 4 kül.).

γ) Loomad ja karjasaadused.

a) Hobused.

Kokku 15. Neist
 Sõjaratsusid — 1
 Vanu märasid — 4
 Noori märasid — 2
 Ruunasid — 1
 Hobuseid (lähemalt määrata) — 1
 2-a. täkkvarssu — 3
 2-a. märavarssu — 2
 1-a. täkkvarssu — 1

b) Veised.

Kokku 61 veist ja 184 ⁶⁴⁾ vasi-
 kat. Neist
 Härgi — 18 ⁶⁵⁾
 Tööhärgi ⁶⁶⁾ — 17
 Lehmi — 17 ⁶⁷⁾
 Lehm-õhvakesi — 5 ⁶⁸⁾
 3-a. veiseid — 4
 Vasikaid (üldiselt) — 176
 1-a. vasikaid — 5
 Odavasikaid — 3

⁶²⁾ Eelmise aasta andmed taanikeelse ääremärkuse järgi. Samuti teravilja teiste liikide kohta.

⁶³⁾ Art-us esineb summana 211 säl. 3 p. 4 v. 4½ kül., seega 3 v. 5 kül. rohkem. Arvatavasti oli siin valesti kokku arvatud või olid üksikud liidetavad osad ebaõiged.

⁶⁴⁾ Art-u summas 180, lk. 58b loomuliku juurdekasvuna 176 asemel näidatud, võrdle 1 γ b, kuid jääk olef ab ikkagi 176.

⁶⁵⁾ Peaks olema 19, kuid Art-u kokkuvõttes esineb 18.

⁶⁶⁾ Sellega ei või veel öelda, et ainult need olid tööhärjad.

⁶⁷⁾ Peaks olema 18, kuid Art-u kokkuvõttes esineb 17.

⁶⁸⁾ Peaks olema 7, kuid Art-u kokkuvõttes esineb 5, sest et siin ja allmärkustes ⁶⁵⁾ ja ⁶⁷⁾ pole arvestatud Sõrves saadud vaibevara; vt. seal.

c) Lambad.

Lambaid kokku 737, peale selle
344 talle ⁶⁹⁾. Neist
Lambaid (lähemalt määrata) — 650
Jäärased — 8
Oinaid — 37
Emalambaid — 35
1-a. talledid — 7
Talledid — 344

d) Sead.

Kokku 44 ⁷⁰⁾ siga ja 80 pörsast.
Neist
Sigu (lähemalt määrata) —
20 ⁷¹⁾
Orikaid — 17
Emiseid — 7
Pörsaid — 80

e) Muud loomad ja linnud.

Kitsetallesid — 25
Kanu — 481
Hanesid — 49

f) Loomanahad ja villad.

Härjanahku — 3
Lehmanahku — 9
Veisenahku — 4
Vasikanahku — 34
Lambanahku — 13
Tallinahku — 17

Kitsenahku — 1

Kitsetalle-nahku — 2

Villu — 30 leis. 12 naela ⁷²⁾.

g) Liha, pekk, rasv, või.

Seapekki 1 kaal 5 leis. 9 naela

Searasva (Fluhmen) 11 tk.

Seapäid 11 tk.

Rasva (Tallich) 9 leis. 2 naela

Soolatud veiseliha 8 tündrit

Veisekeeli 8 tükki

Võid 1 säl. 10 tndr. 18 naela ⁷³⁾.

(Eelmisel aastal 1 säl. 4 $\frac{1}{4}$
tündr. 5 leis., seega veidi vä-
hem.)

8) Kalad.

Kuivatatud räimi 132 000 tk. ⁷⁴⁾

Soolatud räimi 4 säl. 1 t. ⁷⁵⁾

Lesti 500 tk. ⁷⁶⁾

Kuivatatud kammeljaid

19 tündr. 5 jalust.

Kuivatatud säinu 13 950 tk.

Kuivatatud latikaid 36 000 tk.

Kuivatatud ahvenaid 24 000 tk.

e) Ülejäänud.

Linnaseid 19 s. 8 p. 2 v. 4 $\frac{1}{2}$ k.

Kanepiseemet 2 v. 3 kül.

Vatmanit 100 küünart

Künnapulõnga 3 leis. 4 nl.

Takulõnga 4 leis. 5 nl.

Jämesoola 3 tündrit 6 kül.

⁶⁹⁾ Art-u summas 706 lammast ja 341 talle.

⁷⁰⁾ Art-u summas 42.

⁷¹⁾ Art-us siinkohal osasummana 18.

⁷²⁾ Eelmisel aastal, nagu ääremärkusest selgub (lk. 35b), oli villu saadud 12 leis. 5 naela.

⁷³⁾ Art-us eksikombel 22 $\frac{1}{s}$ tndr. 18 naela, seega $\frac{1}{s}$ tndr. rohkem näidatud; lõppresultaat aga on jälle õige, kui $\frac{1}{s}$ tndr. mitte arvestada.

⁷⁴⁾ Eelmisel aastal ääremärkuse järgi 152 605 tükki.

⁷⁵⁾ Eelmisel aastal ääremärkuse järgi 6 säl. 5 $\frac{7}{s}$ tündrit.

⁷⁶⁾ Eelmisel aastal ääremärkuse järgi 400 tk.

B. KULUD.

1. Liikide järgi.

a) *Palgad (natuuras ja rahas).*

a) Halduri palk.

Saaremaa haldur⁷⁷⁾ Jakob Beck⁷⁸⁾ sai aastas⁷⁹⁾ rukkeid 300 tündrit, mis tegi välja 12 säl. 6 punda. Otri 440 tündrit või 18 säl. 4 punda. Samuti 25 tündrit tangu, tegelikult selle asemel iga tündri tangude eest 2 tündrit otri, milline summa võrdub 2 säl. 1 punnaga. Kaeru 600 tündrit, teeb välja 25 säl.

Loomi oli haldurile ette nähtud järgmiselt: härgi (Ochsen), peaks olema veiseid (Rinder), mida kinnitab ka aasta jääk, 52 tükki; oinaid ja lambaid 120, tallesid 300, hanesid 240; viimaseist maksti natuuras 20 tükki, kuna 220-ne hind rahas tasuti; kanu 400.

Nimetatud loomi saadi üksikuist ametkonnist, kust nad olid lossi saadetud — „zu Schloße gelieffertt“. Üksikute ametkondade aruandeist on näha, et kirjeldataval aastal oli kõige rohkem härgi saadud Uuemõisast ja nimelt selle tõttu, et seal oli vaibavarana saadud rohkesti loomi⁸⁰⁾.

Härgi oli Uuemõisast saadud halduri jaoks 18, mujalt enamasti 1 või 2. Haldurile antud lammaste poolest olid esikohal Lümända (55) ja Sörve (40), tallede poolest Löve (54) ja Lümända (46). Kanu oli haldurile toimetatud kõige rohkem Mühust (57) ja selle järel Lümändast (50). Vähehaist ametkonnist polnud haldurile lambaid kas mitte sugugi antud või ainult õige vähesel arvul. Üldse ei saadud loomi Tiirimetsast, Jaanist, Tumalast ja ka mitte Kaarma-Suuremõisast. Vähe loomi oli haldur saanud Abrukalt ja Tumalast. Tagamõisa ametkond pole andnud ühtegi lammast ega kana, kuna teised, jõukamad ametkonnad olid neid ohtrasti andnud, milline asjaolu on seletatav

⁷⁷⁾ Art-u lk. 20a: Leenßmanden, vrd. näit. ka Schwedisches Landrecht (Nöller) 1709, lk. 271 j.

⁷⁸⁾ Vrd. ka F. v. Buxhövdén, Zweite Fortsetzung von des Herrn Hofraths von Hagemeister Materialien zur Gütergeschichte Livlands, enthaltend Beiträge zu einer älteren Geschichte der Oelselschen Landgüter und ihrer Besitzer, Riia 1851, lk. 7 j.

⁷⁹⁾ Nii taanikeelses märkuses lk. 12a.

⁸⁰⁾ Vt. tulude all 1 § a.

vahest sellega, et esimesest ametkonnast oli 1 härja asemel saadud 2.

Teatud osa lossi toimetatud loomadest oli ära müüdüd ⁸¹⁾.

Võid oli haldur saanud nagu eelmiselgi aastal 16 tündrit. Peale selle 440 šeflit (Scheffel) humalaid, milline mõõt võrdus 5 kaalu 10 leisikaga. Ja jämedat soola 2 sälitist.

Et haldurile polnud võimalik anda kõike ettenähtud loonus, siis oli osa sellest tasutud rahas. Nii 220 hane asemel igaihe eest 1 mark raha, seega 36 taalrit 4 marka. 18 kaalu pekki asemel raha, iga kaalu eest 15 taalrit; kokku 270 taalrit. 9 kaalu rahnakala (Bergerfisch), kaalu eest 12½ taalr., seega 112 taalr. 3 marka. Samuti lõhekala (Lachs) 2 tündrit, 10 taalr. tünder, seega 20 taalrit. Peensoola 6 tündrit, tündri eest 2½ taalrit, kokku 15 taalrit. Lõpuks 4 sälitist Rostocki õlut, mille asemel oli rahas makstud 96 riigitaalrit või 120 taalrit.

Peale selle oli haldur saanud rahas väljamakstud loonu, mis temale enne oli võlgu jäänud, ja nimelt: 4 sälitist heeringaid, iga tünder 5 taalrit; ühtekokku võrdub see 240 taalriga.

Eelmisel aastal, millal kulud olid ületanud tulud, oli jäänud halduril saada raha 165 t. 1 m. 2½ šill., milline summa nüüd oli välja makstud.

Lõpuks oli haldurile rahana ette nähtud 743 riigitaalrit, arvatud 8 Riia marka taaler, seega 990 t. 4 m. Pealiku ⁸²⁾ toitlustamise eest sai haldur iga nädal 1 riigitaalri, seega aastas 69 taalr. 2 marka. Ja poisi toitlustamise eest ½ riigitaalrit nädalas, milline summa tegi aasta kohta 34 t. 5 marka ⁸³⁾. Üldse oli haldur saanud raha ühtekokku 2074 taalr. 1 mark 2½ šill.

b) Halduskonna kojateenijate (Hauß Botten) palgad.

Halduskonna teenistuses lossi juures või laiemalt kojas, s. o. keskasutise juures, olid mitmed isikud, nagu võib otsustada neile makstud palga järgi, mida nad said kas rahas ja loonus mõlemas või ainult ühes neist.

Palga suuruse poolest seisid esikohal maakirjutaja (Landtschreiber) Johannes Dantzmänn, lossifoogt ja

⁸¹⁾ Vt. allpool kaubanduse all.

⁸²⁾ Vt. allpool a c.

⁸³⁾ Nii Art-us, õigem oleks 34 t. 4 m a r k a, seega 1 mark vähem.

drots⁸⁴). Nende aastapalk oli järgmine: esimesele oli määratud raha 19 taalr. 1 mark, peale selle 1 säl. rukkeid ja niisama palju otri, 32 lammast, 20 lambanahka, 2 härjanahka, siis veel 15 sülda puid ja 20 koormat heinu⁸⁵). Lossifooget sai 40 taalrit raha ja 3 punda kaeru, kuna drotsi palk oli ainult rahaline, nimelt 34 taalrit.

Järgnesid umbes ühesuuruse ja ka ühetaolise palgaga tuulikumölder, pruul, töökubjas (Pflichts Voigtt)⁸⁶), teravilja-mõõtur (Kornmeßer), puusepp, kalur, lihunik (Schlachter), väravavah (Pfordtmeister), köster (Koster) ja timukas (Scharff Richter). Seega 10 isikut.

Nende aastapalgad seisid järgmises: raha said kõik peale köstri, ja nimelt 2 kuni 30 marka. Peale selle said kõik peale väravavahi 8—12 vakka rukkeid, 1½—8 vakka otri, 2 soolatud lammast (ka timukas ei saanud neid), kuna kalur sai 10 eluslammast. Välja arvatud kalur ja timukas, oli igäühele määratud 10 lambanahka. Igäüks erandita sai ühe lehmanaha. Peale väravavahi sai igäüks vaka jämesoola. Suurem osa teenijaid sai igäüks 100 kuivatatud säina ja ¼ tündrit soolatud räimi.

Esimesed viis teenijat said 1500 kuivatatud latikat ja niisama palju kuivatatud räimi. Lihunik, köster ja timukas ei saanud küll latikaid, selle asemel aga igäüks tervelt 3000 kuivatatud räime. Peale kaluri oli igäüks saanud veel villu, riidet või vatmanit, esimest igäüks ½ leisikat. Köster sai veel 5 vakka linnaseid.

Palga poolest moodustasid ühe grupi neli isikut, kes peale raha said palka ainult veel riides, vatmanis või veisenahkades, mõni neist ka ühe kui teisena. Need isikud olid kokk (20 taalrit raha), keldrisulane (12 taalr.), vanaemand (Die Alt-Fraw auff dem hauße)⁸⁷), kes peale 7 taalri raha sai veel 4 paari kingi, 15 küünart künnapu-linariiet ja niisama palju taku-linariiet, ja lõpuks kiltritekokk (5 taalr.).

Ainult rahas said palka peale ülalnimetatud drotsi allkirjutaja (Unterschreiber) — 20 taalrit aastas, ja himees

⁸⁴) Trt-us on teissugune järjekord. Esikohal seisab kirikuõpetaja ja viimasel kohal on vaeste heaks tarvitatud kulud. Esimene olgu vaadeldud *ad* all, viimased hoolekandekulude all.

⁸⁵) Puud ja heinad pole Art-us ega Trt-us kokkuvõetult arvestatud.

⁸⁶) Der auf desz Arbeits Volck sihet — seisab tema puhul Trt-u tekstis.

⁸⁷) Võimalik, et vanaemanda all on mõistetud paiuki peal olevat mõne endise kõrgema teenija leske.

(Wildtschutze) ka 20 taalr., drotsipoiss 12 taalr. ja aednik 12 taalr., lõpuks 2 kirjutaja-poissi (Schreiber Jungen), kumbki 10 taalrit, ja pagar, samuti 10 taalrit.

5 kalurikiltrit pidid saama kokku 11 punda kliisid; tegelikult said nad selle asemel rukkeid, kusjuures iga vaka kliide eest arvati 4 külimittu rukkeid, seega kokku rukkeid 7 punda 1 v. 4 kül. Peale selle kokku veel 25 lambanahka, 2½ veisenahka⁸⁸⁾ ja 11 külimittu jämesoola.

12 lossikiltrile oli ette nähtud kokku 60 lambanahka ja 6 veisenahka⁸⁹⁾.

Vähesel määral said loondu köögipoiss ja väravavahipoiss — vatmanit, kellasepp (Seyersteller) ja aidavaht (Ladenwechter)⁹⁰⁾ — rukkeid, viimane neist küll kliide asemel⁹¹⁾.

Jäävad üle 2 mittesaksa tüdrukut (Vndeutsche Magde), kes oleksid pidanud saama kokku 4 naela inglüstina (Zinnen) aastas, selle asemel said aga 4 marka raha, siis 28 küünart künnapulõuendit ja niisama palju takulõuendit, 4 paari kingi (Schue), 6 naela villu ja 16 küünart vatmanit.

Ja lõpuks lubjapõletaja, kellele oli ette nähtud 1 lehmanahk, 10 lambanahka ja iga lubjapõletuse korral 1 taaler 4 marka raha⁹²⁾.

Rõivastuse ja teiste vähemate hüviste asemele, mis olid ette nähtud palgana, mida aga polnud võimalik anda loonus, oli makstud raha, ja nimelt:

Maakirjutajale kahe mehe täie rõivastise jaoks 26 taalrit.

Keldrisulasele 8 küünra riide asemel, 4 marka küünar, kokku 5 t. 2 m.

Väravavahile rõivastise jaoks 6 t. 18 šill.

⁸⁸⁾ Nii Trt-us; et see Art-us ei esine, siis arvatavasti pole tegelikult kätte antud.

⁸⁹⁾ Kätte said nad 4 veisenahka, 2 naha kohta seisab Art-us veisenahkade all, et need on makstud rahas, raha all aga pole sellest midagi öeldud.

⁹⁰⁾ Taanikeelses ääremärkuses mainitud *Ladegaardes foged*, lk. 60a, mis tähendab aidavardjat, aidavahti, näitab sõna „Ladenwechter“i“ tähendust.

⁹¹⁾ 5 vaka kliide asemele 3½ v. rukkeid, seega siinkohal 1 vakk kliisid võrdub 4½ kül. rukistega.

⁹²⁾ Nagu majanduslike kulude all näha, vt. allpool, oli ta kirjeldataval aastal saanud üldse 1 t. 4 m. raha; nii siis oli ta üks ainus kord põletanud lupja.

Vanaemandale ja kahele tüdrukule 43 küünra künnapu-
lõuendi asemel, 1 mark küünar, kokku 7 t. 1 m. Ja takulõuendi
asemel, $\frac{1}{2}$ marka küünar, 4 t. 4 m.

Tüdrukuile 4 naela inglüstina asemel — 4 marka.

8 paari kingade asemel, 3 marka paar, 4 taalrit.

184 lambanaha asemel raha, üks mark nahk — 30 t. 4 m.⁹³⁾.
Kokku raha, mis hüviste asemel tasutud, 84 t a a l r. 3 m a r k a
18 š i l l.

Üldse oli läinud kojateenijate peale järgmine kulu⁹⁴⁾:

Raha.

Palgad kokku 249 taalr. 4
marka⁹⁵⁾

Loonu asemel raha 84 taalr.
3 m. 18 šill.

Kokku raha 334 t. 1 m. 18 šill.

Loond.

Rukkeid 3 säl. 5 p. 1 v. 1 kül.

Otri 2 säl. 4 v.

Kaeru (ainult lossifoogtile) 3
punda.

Härjanahku 3 tk.

Lehmanahku, ette nähtud 12,
tegelikult antud 9 tk.⁹⁶⁾

Veisenahku, ette nähtud $8\frac{1}{2}$,
kätte antud 4 tk.⁹⁷⁾

Tallenahtu, mis olid antud lossi-
kiltritele 5 lambanaha ase-
mel 10 tk.

Villu 2 leis. 16 nl. ja 1 leis. 12
nl., viimane 39 küünra vat-
mani asemel; kokku 4 leis.
12 nl.⁹⁸⁾.

Kuivatatud räimi 16 500 tk.

Soolatud räimi 2 tündrit

Kuivatatud säinu 800 tk.

Kuivatatud latikaid 7 500 tk.

Linnaseid (ainult köstrile) 1
pund

Vatmanit, vt. ka villade juures
139 küünart — 39 küünart,
seega 100 küünart
Jämesoola 5 tündrit.

⁹³⁾ Võrdle lambanahad a d all. Veel oli antud viie asemel tallenahtu, vt. siinsamas kokkuvõttes. Nii siis kokku $184 + 16 + 5 = 205$, kuna oli ette nähtud, õieti öelda, 195 tükki.

⁹⁴⁾ Kojateenijaile Trt-u järgi ettenähtud soolatud lambad, kokku 14 tükki, pole Art-us arvestatud.

⁹⁵⁾ Ette nähtud oli m. a. 239 t. 4 m., vt. Art-u lk. 65a ja ka Trt., kus üheskoos kirikuõpetaja palgaga ja vaestele antud rahaga esineb 337 t. 4 m., peaks aga olema 327 t. 4 m.

⁹⁶⁾ Õieti 11, kuna neist kahe puudumisel oleks tulnud rahas tasuda, nii lk. 33b, rahalise kulu all aga ei esine.

⁹⁷⁾ Ja nimelt lossikiltritele.

⁹⁸⁾ Nii Art-us, lk. 36a, 4 leis. 8 n a e l a asemel.

c) Sõjaväe palgad.

Kuresaare garnisoni kaitseks oli ette nähtud käsitledaval aastal üldse 50 isikut, kes palka olid saanud. Need olid tolle aja palgasõjaväelased: käsutajad (Befehlighabere) ja sõdurid (Kriegsleute)⁹⁹). Lihtsõdureid oli 36, kes moodustasid 4 roodu (Rotte); igas roodus oli 9 reameest (Knechtte), kellest igauks sai 5 floriini, s. o. 22 m. 18 šill. palka kuus. Kokku aastas 1 620 taalrit.

Veidi rohkem, nimelt 25 marka kuus, sai vahtmeister. Aastas 50 taalrit.

Sellele järgnesid palga poolest, nimelt 27 marka kuus, seitse relvurit-püssiseppa, vilepuhuja ja trummar. Aastas 9 isikule kokku 486 taalrit.

Pea kaks korda rohkem — 55 marka kuus — sai kahurimeister (Archeleienmeister, teisel Arthaleymeister). Aastas 110 taalrit. Lõpuks sai pealik (Hauptman) Gerdt vom Hoffe iga kuu 25 taalrit; seega võrdus tema palk 6—7 lihtsõduri palgaga. Aastas 300 taalrit. Peale selle oli pealik toidul Saaremaa halduri juures¹⁰⁰).

Kokku raha 2 656 taalrit.

d) Ametkondade teenijate palgad.

Saaremaal oli üldse 18 palgalist ametihaldurit. Üldse oli, nagu ülal öeldud, 21 ametkonda, kus iseseisvalt arvet peeti. Ametihaldurid puudusid Tiirimetsas ja Roobakus, sest esimene ametkond allus Kärla ja teine Muhu ametihaldurile. Tumala aga oli viidud Kuresaare lossi alla. Seega 18 ametihaldurit. Raha oli ette nähtud 16 ametihaldurile igauhele 20 taalrit aastas, Abruka omale aga 16 ja Jaani omale 10 taalrit. Kokku seega aastas raha 346 taalrit. Nii oli ette nähtud Trt-us. Kuid Art-us esineb ainult 326 taalrit, milline summa oli kas tegelikult antud või Art-us esineb viga.

Rukkeid oli ette nähtud naturaalpalgana ametihalduritele kõigis ametkonnas peale Tumala. Ametihaldurid said igas ametkonnas 8 punda rukkeid peale Abruka ja Jaani oma; need viimased said 6 resp. 4 punda. Kokku rukkeid ametihalduritele 11 sál. 6 punda.

⁹⁹) Lähemalt vaata Leo Leesment, Kuresaare garnisonist XVII sajandi algul („Sõdur“ nr. 5/6, 1931. a.).

¹⁰⁰) Vrd. halduri palga all a a.

Täiesti samuti oli otradega. Seega läks otri naturaalpalgaks samuti 11 säl. 6 punda.

Loomi olid ametihaldurid saanud 9 härja ja 8 lehma, kokku 17 veist. Iga ametihaldur oli saanud ühe veise, Jaani oma selle asemel aga 30 tükki soolatud härja- (s. o. veise-)liha¹⁰¹). Peale veiste oli iga ametihaldur saanud 8 lammast peale Jaani oma, kellele oli määratud 4 lammast. Kokku 140 oinast ja lammast. Sigu oli iga ametihaldur saanud ühe, Jaani oma aga 2 külge sea-pekki, mis kaalus 1 leis. 18 naela. Sigade kohta olgu tähendatud, et Pähkla, Pajumõisa, Tagamõisa ja Karja ametihalduritele antud orikad saadi Uuemõisast, sest et neid ametkondades endis nähtavasti ei olnud. Samal viisil olid Abruca ja Paadla saanud sigu Muhust¹⁰²).

Võid said ametihaldurid üldse $2\frac{1}{3}$ tündrit 1 leisika, igas ametkonnas 2 leisikat, ainult Jaanis 1 leisika.

Kalu oli antud: kuivatatud räimi igasse ametkonda 4 000 tükki, peale Jaani, kokku seega 17 ametkonnasse 68 000 tk.; soolatud räimi 33 tündrit ehk 2 säl. 9 tündr., sellest läks 16 ametkonda igaiühese 2 tündrit, Jaani ja Abrukale, kummassegi $\frac{1}{2}$ tündrit.

Ülejäänud hüvistest olid ametihaldurid saanud humalaid igaüks 3 leisikat, Jaani ja Abruca oma kumbki aga ainult 1 leis. Seega kogusummas 50 leis. ehk 2 kaalu 10 leis.

Lõpuks anti jämesoola igale ametihaldurile, peale Jaani ja Abruca oma, 1 tünder, viimastele $\frac{1}{2}$ tündrit. Kokku 17 tündrit.

P e r e - e m a n d a d (die Wirtinne), arvult 17, samades ametkondades, kus olid ametihaldurid, välja arvatud ainult Jaani, said aastas igaüks 6 taalr. raha, 3 paari kingi (Schue)¹⁰³) ja 10 küünart künnapulõuendit ning 20 küünart takulõuendit. Kokku: raha 102 taalr., künnapulõuendit 170 knr., takulõuendit 340 knr. ja 51 paari kingi. Osa palgast polnud kirjeldataval aastal võimalik natuuras anda ja oli välja makstud rahas, ja nimelt oli kingade ja riide asemel makstud raha. Iga küünra künnapulõuendi eest oli makstud 1 mark ja takulõuendi küünra eest $\frac{1}{2}$ marka. Seega 28 taalr. 2 marka, ja 28 taalr. 2 marka, mis võrdub 56 taalri ja

¹⁰¹) Viimane esineb küll Trt-us, kuid puudub Art-us; seepärast jääb käesolevas töös arvestamata.

¹⁰²) Vt. tulude all 1 γ b.

¹⁰³) Elmel pole nimetatud 3 p. kingi, kuid kokkuvõtte järgi otsustades tuleb neid ka seal lugeda ja nad on ainult hooletuse tõttu välja jäänud.

4 margaga. Ja 51 paari kingade asemel oli iga paari eest makstud 3 marka, seega 25 taalr. 3 marka.

Kohapealseile vanemaile (Elteste) ja kiltritele (Gieseler) oli määratud kõigest veisenahku, mis olid ette nähtud kingade asemel¹⁰⁴), kuid tegelikult maksti nende asemel nahkade puudumisel raha. Nii pidid vanemad ja kiltrid samades ametkondades, kus olid ametihaldurid, välja arvatud Kaarma-Suuremõisa ja Jaani, seega arvult 16, saama igas ametkonnas kahe peale kokku ühe veisenaha. Kaarma-Suuremõisas pidid nad saama kahe peale kokku ainult $\frac{1}{2}$ nahka, kuna Jaanis üksi kiltrile $\frac{1}{2}$ nahka oli ette nähtud. Seega kokku 17 veisenahka, mis aga tegelikult rahas tasuti, sest neid ei olnud natuuras tasumiseks. Iga veisenaha eest oli tasutud 5 marka rahas. Kokku 14 taalr. 1 mark.

Nagu juba ülal öeldud, polnud Tiirimetsas, Roobakus ega Tumalas ametihaldurit. Kummaski esimeses olid mõisamehed (Hoffeskerl), kes ei esine küll teenijate nimestikus, kuid nende olemasolu selgub neile määratud palgast, mis on Art-u kulude all ette nähtud, kus neile oli määratud toitlustust „zur Zehrung“ või moona „zu Deputat“¹⁰⁵). Nii oli makstud Tiirimetsa ja Roobaku mõisameestele järgmist palka: rukkeid kummalegi 1 p. 3 vakka, kokku 3 p. 1 vakk; otri: Tiirimetsa mõisamehele 1 p. 3 vakka ja Roobaku mõisamehele 2 p. 1 vakk; kokku otri 3 p. 4 vakka. Pekki kummalegi üks kül, mis kaalus: Tiirimetsa mõisamehe oma 18 naela ja Roobaku mõisamehe oma 1 leisik; kokku 1 leis. 18 naela. Soolatud veiseliha, kummalegi 5 tükki, kokku 10 tükki. Võid kummalegi 1 leis., kokku 2 leisikat. Kalu: kuivatatud räimi kummalegi 2 000 tk., kokku 4 000 tükki; soolatud räimi, kummalegi 1 tünder, kokku 2 tündrit, ja kuivatatud latikaid, kummalegi 2 000 tk., kokku 4 000 tk. Lõpuks jämesoola, kummalegi $\frac{1}{2}$ tündrit, kokku 1 tünder. Raha olid saanud mõisamehed ainult neile määratud loomanahkade asemel, ja nimelt kummalegi ettenähtud ühe veisenaha asemel 5 marka, kokku 1 taaler 4 marka. Samuti kummalegi määratud 8 lambanaha asemel, 1 mark naha eest¹⁰⁶), kokku 2 taalrit 4 marka.

Lõppeks tuleb siinkohal mainida Jaani mõisamehele määratud 1 pund 3 vakka rukkeid; samuti Lümända ametkonnas

¹⁰⁴) Vt. Art-u lk. 64b.

¹⁰⁵) Art, lk. 18a Tiirimetsa juures.

¹⁰⁶) Vrdl. kulud a b.

Atla v a n e m a l e (Eltiste von Attell) ülalpidamiseks ettenähtud 1 pund 3 vakka rukkeid ja niisama palju otri, lõpuks Sörve r a n n a k u p j a l e (Strandtvogt)¹⁰⁷) aastane vana kohustus (Järliche alte Gerechtigkeitt) 1 mark raha.

e) Vaimulikkude palgad.

Kuresaare saksa ja eesti koguduse kirikuõpetaja, Kuresaare kodanik¹⁰⁸) Kristoforus Cothenius sai raha 33 taalrit 2 marka. Sellele lisaks Klaus Malteson'i¹⁰⁹) ajast kuninga kinnitusel 50 taalrit. Seega kokku raha 83 taalrit 2 marka.

Peale selle loondu: 1 pund nisu, 1 säl. rukkeid ja niisama palju otri. Loomi: 1 härg, 4 oinast, 1 siga¹¹⁰). Siis veel $\frac{1}{4}$ tündrit võid, $\frac{1}{2}$ tündrit tursakala ja niisama palju soolatud räimi.

Saaremaa koguduste vaimulikud said osalt halduskonnalt toetist. Kirikuõpetajaile oli antud 15 ametkonnast lihavõttekoogi jaoks igaiühes 2 kül. nisu, kokku 1 pund. Tekst sõnab siin: „Den Pastoren zu Oster Fladen ihre gewönliche alte Gerechtigkeitt“. Nisu polnud andnud Tiirimetsa, Mustjala, Jaani, Uuemõisa, Tumala ja Abruka ametkond. Ääremärkuse järgi otsustades said kirikuõpetajad koogi tarvis nisu iga aasta.

Valgustusekuludeks oli kirikuõpetajaile rukkeid antud Sörves, Kärlal, Karjas ja Lövel à 6 punda; samuti Pühas (Piha) 6 punda, Kaarmas (Carmell) aga 3 punda ja Paadlas 2 p. 2 vakka. Kaarma kirikuõpetaja oli saanud valgustuseks aastas veel 3 punda otri. Seega kokku rukkeid 2 säl. 11 p. 2 vakka ja otri 3 punda.

16 ametkonnast¹¹¹) oli kirikuõpetajaile igaiühes antud kaheksanaelaline seasink, mis seapeki all on arvestatud, teeb kokku 6 leis. 8 naela.

Peale ülalnimetatud kirikute mainitakse Art-us veel Valjala (Woldische Kirche) ja Pöide (Peudische Kirche) kirikut¹¹²).

¹⁰⁷) Vt. E. Blumfeldt, op. cit., lk. 84.

¹⁰⁸) Nii Art, lk. 26a.

¹⁰⁹) Endine Saaremaa haldur.

¹¹⁰) Härg ja siga olid saadud Muhu ametkonnalt, vt. Art, lk. 53b.

¹¹¹) Ametkonnad, samuti kirikuõpetajad pole siin Art-us tähendatud.

¹¹²) Vt. Art, lk. 63a, võrdle allpool: kaubandus 2 a.

Palkadena oli välja antud üldse 1618/19. aastal:

<i>a) Raha.</i>		Lehmanahku	9 tükki
Raha 5676 taalr. 3 m. 20½ šill.		Weisenahku	4 „
		Tallenahku	10 „
<i>β) Teravilja.</i>		Villu	4 leis. 12 naela.
Nisu — 2 punda.		Seapekki	10 „ 4 „
Rukkeid — 31 säl. 11 punda		Soolatud veiseliha	10 tükki
1 kül.		Võid 1 säl. 6½ tündrit	1 leisik.
Otri — 35 säl. 8 punda 1 vakk		<i>δ) Kalad.</i>	
Kaeru — 25 säl. 3 punda.		Kuivatatud räimi	88 500 tk.
<i>γ) Loomad ja karjasaadused.</i>		Soolatud „	3 säl. 1½ tündr.
Härgi	10 tükki	Kuivatatud säinu	800 tk.
Lehmi	8 „	„ latikaid	11 500 „
Veiseid (härgi)	52 „	Soolatud tursakala	½ tündr.
Oinaid ja lambaid	264 „	<i>ε) Ülejäänud.</i>	
Tallesid	300 „	Humalaid	8 kaalu
Sigu	18 „	Linnaseid	1 pund
Hanesid	20 „	Vatmanit	100 küünart
Kanu	400 „	Jämesoola	3 säl. 5 tündrit.
Härjanahku	3 „		

β) Hoolekanne.

a) Vaesed.

Vaeseid, kellele oli abi antud, oli Trt-u järgi üldse neljas kohas: 13 vaest ¹¹³⁾ Jaanis, 7 vaest linkonnas, s. o. Kuresaare, 4 vaest, kes lossis alati süüa said, ja 7 vaest „Püha Vaimus“ ¹¹⁴⁾.

Jaanis asuvaist vaeseist olid saanud igauks nädalaks toitlustuseks 1 kül. rukkeid, mis tegi aastas kokku 1 säl. 10 p. 2 v. 4 kül. Peale selle soolatud veiseliha aastas kokku 2 tündrit 5 tükki; kuivatatud räimi 9 332 tükki; soolatud räimi 1 tünder; kuivatatud säinu 251 tk., ja lõpuks jämesoola, iga nädal kõigile kokku 1 kül., teeb aastas kokku 4 tündrit.

Kuresaare linkonnas asuvad 7 vaest olid saanud lihavõtteiks, suvistepühiks, mihkclipäevaks ja jõuluks, seega neli korda aastas,

¹¹³⁾ „Denn Armenn“; tõenäoline, et sellega on mõeldud siin haigeid.

¹¹⁴⁾ Vrd. Bausteine..., op. cit., lk. 258, kus on öeldud, et Taani ajal toideti 24 haiget ja vaest isikut Kuresaare halduskonna arvel.

igäüks 1 vaka rukkeid ¹¹⁵⁾, 1 tüki soolatud lambaliha, 1 külimitu soola ja lõpuks 1 marga raha. Kokku aastas: rukkeid 2 punda 4 vakka, soolatud lambaliha 28 tk., jämesoola 4 v. 4 kül. ja raha 4 taalr. 4 marka.

Lossist olid saanud toitu iga nädal 4 vaest, milleks oli kulutatud nädalas kokku 1 kül. rukkeid. Aastas tegi see 1 pund 3 vakka 4 kül. „Püha Vaimu“ 7 vaest olid saanud igäüks iga nädal 1 kül. rukkeid leivaks, aastas seega 1 säl. 4 kül. Peale selle oli saanud iga vaene kolme nädala tagant 100 kuivatatud räime, mis tegi aastas kokku 12 133 tükki; samal ajavahemikul 1½ kül. jämesoola, aastas kokku 2 tündrit. Viis korda aastas oli antud igäühele tükk soolatud veiseliha, aastas kokku 1 tünder 5 tükki ¹¹⁶⁾. Ja lõpuks oli igäüks saanud veel poole veisenahka — aastas kokku 3½ tk. ¹¹⁷⁾.

Seega oli vaestele antud tegelikult kokku: raha 4 t. 4 marka, rukkeid 3 säl. 3 p. 1 vakk, soolatud veiseliha 3 tündr. 10 tükki, soolatud lambaliha 28 tk., kuivatatud räimi 21 465 tk., soolatud räimi 1 tünder, kuivatatud säinu 251 tk., jämesoola 8 tündr. 2 kül.

b) Vangid.

Vangide toitlustamiseks oli läinud 1618/19. aastal: rukkeid 2 p. 3 v. 4 kül., seapekki 1 leis. 10 naela, soolatud härjaliha 9 tükki, kuivatatud räimi 3 000 tk., soolatud räimi 1 tünder ¹¹⁸⁾, kuivatatud ahvenaid 300 tk. ja jämesoola 8 kül. ¹¹⁹⁾.

Taanikeelsest ääremärkusest selgub, et eelmisel majanduslikul aastal vangisid üldse ei olnud, nii Art lk. 13a.

Hoolekande kulud vaestele ja vangidele kokku:

Raha 4 taalrit 4 marka	Kuivatatud räimi 24 465 tk.
Rukkeid 3 s. 5 p. 4 v. 4 kül.	Soolatud „ 2 tündrit
Pekki 1 leis. 10 naela	Kuivatatud säinu 251 tk.
Soolatud veiseliha 3 tündr. 19tk.	„ ahvenaid 300 tk.
„ lambaliha 28 tükki	Jämesoola 8 tündrit 10 kül.

¹¹⁵⁾ Õigem on kokkuvõtte järgi aasta kohta otsustades ½ vakka.

¹¹⁶⁾ Seega läks 1 tündri peale siinkohal 30 tükki, kuna mujal see arv oli 20.

¹¹⁷⁾ Nahad Art-us ei esine, vist pole tegelikult kätte antud.

¹¹⁸⁾ Üheskoos käsitöolistega, vt. allpool γ f.

¹¹⁹⁾ Üheskoos käsitöolistega, vt. allpool γ f.

γ) Halduskonna majanduslikud kulud.

Siia kuulusid inventari korrashoid ja remondid, halduskonna ettevõtete peale tarvitatud kulud, seemnevili, loomade söötmisskulud, tapetud ning surnud loomad, siis veel kantseleikulud ja lõpuks ajutiste tööde eest makstud tasu.

a) Seemnevili.

Seemneviljana oli kulutatud halduskonna ametkondades 1618/19. aastal: nisu, rukkeid, otri ja kaeru.

Nisu oli läinud seemneks kokku 1 säl. 2 p. 3 vakka ja nimelt 11-es ametkonnas, sellest Kaarma-Suuremõisas üle 3 punna, Elmel üle 2 punna, Kärjal, Lümandas, Sõrves ja Pähklas 1 ja 2 punna vahel. Alla punna Pajumõisas, Lövel, Paadlas, Uuemõisas ja Roobakus, viimases ainult üks vakk.

Rukkeid oli tarvitatud seemneks ametkondades peale Tumala kokku 33 säl. 5 p. 3 v. 2 kül. Üle nelja sälitise oli läinud Kaarma-Suuremõisas, teistes ametkondades 1 ja 3 sälitise vahel. Alla 1 sälitise Abruhal, Tiirimetsas, Roobakus ja Jaanis; Muhu kohta leidub märkus, et peale Muhus külvatud rukiste oli veel Kapi mõisa (Cappenhoue) maale külvatud 6 säl. 2 vakka. Sellega kokku oli Muhus rukkeid külvatud üle 3 sälitise.

Otri oli külvatud üldse 30 säl. 5 p. 4 vakka ja nimelt kõigis ametkonnas, välja arvatud Tumala. Ka siin oli esikoht Kaarma-Suuremõisal, kuna üldiselt oli pilt sarnane rukkeile.

Kaeru oli ametkondades külviks läinud üldse 7 säl. 11 p. 2 v. 3 külimittu, peale Tumala, Jaani ja Abruha. Esikoht — 9 p. 1 vakk — oli siin Muhul, temale järgnesid Lümanda, Paadla ja Maasi ja alles siis tuli 6 punnaga Kaarma-Suuremõisa. Alla punna oli seemet külvatud ainult Roobakus, nimelt kõigest 3 vakka.

b) Loomad.

Siia kuuluvad loomade söötmise kulud, samuti tapetud ning surnud loomad. Rukkeid oli tarvitatud vasikatele (Spehrkälber, Junge Kälber, Kelber), Elmel ka tiinetele (sezende) lehmadele, kõigis ametkondades peale Tumala, Tiirimetsa ja Roobaku, üldse 4 p. 1 vakk, igas ametkonnas keskmiselt veidi üle 1 vaka.

Otri oli kulutatud ametkonnas peale Tiirimetsa, Abruha, Roobaku ja Tumala vasikatele ja tiinetele lehmadele üldse 5 p. 2 v.

2 kül., igas ametkonnas keskmiselt 1 ja 2 vaka vahel, üle selle ainult Kärilas (2 v. 4 kül.) ja Muhus (2 v. 1 kül.), Jaanis aga alla vaka (4 kül.). Otri oli antud veel sigadele ja põrsastele Sõrves 4 kül. ja Lümandas 1 v. 2 kül. Kokku seega 2 vakka. Üldse otri kokku 5 p. 4 v. 2 kül.

Tapetud oli aasta jooksul üksikuis ametkonnis kokku 3 härga, 5 lehma¹²⁰⁾ ja 11 orikat (Borgschweine)¹²¹⁾. Siin mainitud tapetud loomad olid tapetud kas vanaduse ja vigade pärast¹²²⁾ või erakorraliselt, kuna tavaliselt loomi lossi toimetati ja nimelt elusalt. Veised olid tapetud ametkonnis ühekaupa, ainult Kärilas 2 lehma.

Aasta jooksul oli loomade suremisi aset leidnud järgmiselt: sõjaratsusid 1 (Saares), lehma 4, lehmõhvakesi 1, vasikaid kuni 2 a. vanuseni 44, lambaid ja talleid 23, kitsesid ja kitsetallesid 6, põrsaid 29.

Võrdlemisi suur loomade suremus oli olnud Sõrves ja Abrukal. Üldse polnud suuremisi ette tulnud peale vähemate ametkondade ka Pajumõisas ega Kaarma-Suuremõisas.

c) Inventari korrashoid.

Müürsepp Udevere (Vdefer) Matsile oli antud pottahju (Kachelofen) valmisladumise ja teiste parandustööde eest lossis 1 vakk rukkeid.

Püssimeistritele oli relvapuhastajate valmistamiseks antud 13 lambanahka ja 7 tallenahka. Vastava ääremärkuse järgi oli selleks ette nähtud küll 16 lambanahka.

Nelja raudkangi kokkulöömiseks ja nende seadmiseks pruulimispanni alla oli tarvitatud rauda 12 leis. 9 naela.

760 raudnaela jaoks, mis olid kulutatud katuste ja kahe tuuleveski tarvis, oli läinud rauda 1 leis. 10 naela.

Punase tuuleveski tarvis oli läinud 30 raudnaela; halduri eluruumide uste, siis veel katuse ja teiste paranduste tarvis (Klendt) raudnaelu 670 tükki, värava juurde, et sõjaväelased

¹²⁰⁾ Vt. ülal tuludes 1 γ a, kus tuluna esinevad 11 seapead, seapekk ja rasv.

¹²¹⁾ Vt. ülal tuludes 1 γ a, kus tuluna esinevad soolatud veiseliha, 8 veisekeelt ja nahad.

¹²²⁾ Vt. Art-u lk. 28a.

kaitstud oleksid, naelu 200 tükki; parvede ja paatide parandamiseks 767 tükki; kõigeks selleks oli taotud rauda 10 leis. 12 naela.

Lossisilla ahela, poltide ja obaduse peale oli tarvitatud rauda 1 leisik. Ametkondade mõisate akende jaoks oli tarvitatud aknarauda (Windeisen) 1 leisik; samuti uue hoone tarvis Muhus 3 leis. 5 naela. Suurtükkide jaoks oli tarvitatud naelu 400 tükki, milleks oli rauda läinud 1 leis. 10 naela.

Üldse oli läinud rauda 1 kaal 11 leis. 6 naela.

Kuutide, parvede, kalapaatide¹²³⁾ ja ka veevankri tarvis oli tõrva kulutatud 10 tündrit.

Seatina (Bley), inglistina (Zinnen) ja klaasi oli kulunud ametkondades uute akende jaoks, esimest 5 leis., teist 5 naela ja viimast 25 šoffi.

Puuõli (Baum Ölie) lossi ajanäitaja (Seyer) tarvis oli läinud 1 kruus.

Inventari korrashoidmiseks oli raha järgmiselt kulutatud: lubjapõletajale lubja põletamise eest 1 taaler 4 marka¹²⁴⁾. Sepale (Grobschmied) töötasu 8 taalrit 4 marka. Klaasisepale — Jurgen dem Gläser — töötasu 9 taalr. 5 marka. Treialile — Dreyer Seuerin¹²⁵⁾ — suurtükkide (Stücke) pärade (Kolbe) valmistamiseks töötasu 1 t. 4 marka.

Lõpuks oli kulutatud suurem rahasumma lossi pruulimispanni peale, nimelt 164 taalrit 2 marka 12 šillingit. Nimetatud riista oli kirikuõpetaja Kr. Cothenius lasknud Danzigis teha. Üksikasjalisem arve näitab järgmist: uus pruulimispann, mis kaalus 2 kaalu 7 leis. 12 naela, maksis 10 grossi = 1 mark 24 šill. naela eest, seega 264 taalrit 2 marka 24 šill. Lisakulud, eriti vedu kuni laevani, oli läinud maksma 7 taalr. 3 marka. Seega kokku 271 taalr. 5 m. 24 šill.

Sellest summast oli maha arvatud tegemise juures tarvitatud oma materjal — neli vana vaskkatelt, kokku 1 kaal 13 leis. 5 naela raske; selle hulgas oli vanarauda 1 leis. ja väärtuseta materjali

¹²³⁾ Vrd. Art, lk. 12b.

¹²⁴⁾ Lubjapõletaja kohta vt. kulud α b. — Et lubja müügist ka võrdlemisi hea kasu oli saadud, vt. kaubandus 2 α a, võiks seda ka halduskonna ettevõtete hulka lugeda.

¹²⁵⁾ Mõlemad nimed — Gläser ja Dreyer — esinevad lihtsõdurite nimesitikus, seega olid nad nähtavasti sõjaväelased, kes kõrvaltööd tegid; vt. L. Leesment, Kuresaare garnisonist..., op. cit., lk. 171.

(Treck) 10 naela; seega jäi järele 1 kaal 11 leis. 15 naela vana-vaske, mille naelast oli saadud 1 riia mark — kokku seega 105 taalrit 5 marka. Samuti viimase vedu ja erikulud 1 t. 4 m. 12 šill. Kokku raha saadud 107 taalr. 3 m. 12 šill.; pärast selle summa mahaarvamist esimesest oli järele jäänud, nagu ülal näidatud, 164 t. 2 m. 12 šill.

Üldse oli kirjeldataval aastal läinud inventari korrashoidmiseks raha 186 t. 1 m. 12 šill.

d) Halduskonna majanduslikud ettevõtted.

Järgmistes kõrtsides oli tarvitatud linnaseid, millistest oli õlut tehtud ja müüdüd: Muhu 7 säl. 6 p. 2 vakka, Sõrve 5 säl., Lümända 2 säl. 10 punda, Paadla 1 säl. 7 punda, Tagamõisa 4 punda 3 vakka, Pajumõisa 3 punda 3 vakka, Elme 3 punda. Kokku linnaseid 17 säl. 10 p. 3 vakka.

Samades kõrtsides oli iga sälitise linnaste peale läinud 6 leisikat humalaid, seega kokku 5 kaalu 7 leisikat 6 naela humalaid ¹²⁶⁾.

Ametkondadesse oli antud kalakümnise soolamiseks jämesoola. Kõige rohkem oli antud lossikalastusele, nimelt 4 tündr. 1 kül., selle järel Sõrvele (3 t. 2 kül.), üle 1 tündri Uuemõisale ja Saarele, alla 1 tündri Muhule, Maasile, Abrukale ja Pajumõisale (kolmele viimasele, igähele 4 kül.). Kokku jämesoola 11 tündr. 5 kül.

Või soolamiseks oli antud peensoola ametkondadele, peale Jaani ja Tumala, keskmiselt 4—6 külimittu. Karjale (2½), Uuemõisale (2) ja väga vähe ka Tiirimetsale ja Roobakule — kummalgi ainult ¼ kül. Kokku peensoola 5 tündr. 4 kül.

Taanikeelses ääremärkuses on öeldud, et eelmisel aastal oli nimetatud otstarbeks antud peensoola 4 tündr. 3 kül., seega veidi vähem.

e) Kantseleikulud.

Käsiteldaval aastal oli kulutatud kantselei (Schreiber Stueben) peale 6 riisi paberit à 3 taalrit riis, seega 18 taalr. Peale selle tindipulbrit 2 taalri ja punast vaha 1 taalri eest. Kokku 21 taalrit. Eelmise aasta kantseleikulud, ääremärkuse järgi, olid võrdsed.

¹²⁶⁾ Kõrtside tulud vt. γ d.

f) Ajutised tööd.

8 isikule, kes Kaarma-Suuremõisas rukkeid olid külvanud, oli antud külviajal, s. o. 8 päeva jooksul, vana tava põhjal leiba, iga-ühlele igapäev üks käär (Kante), milleks oli rukkeid kulunud 1 vakk.

Samal viisil oli antud leiba otrade külvamise eest, milleks oli rukkeid läinud samuti 1 vakk.

Lümända, Kärla ja Elme talupojele oli antud lossi heinamaade niitmise eest vana tava põhjal igasse ametkonda ¹²⁷⁾ üks tünder õlut, milleks oli linnaseid kulunud 1 pund 1 vakk.

Kaarma-Suuremõisa talupojele oli antud rukki lõikamise eest vana tava põhjal 1 tünder õlut, milleks kulus linnaseid 2 vakka ¹²⁸⁾. Samal põhjusel oli 1 tünder õlut antud odra lõikamise eest, milleks oli linnaseid läinud samuti 2 vakka.

Kaarma-Suuremõisa rukkeid ja otri lõiganud Atla (Attel) ¹²⁹⁾ talupoegadele oli kummalgi korral antud 1 tünder õlut, milleks oli kummalgi korral linnaseid kulunud 2 vakka, kokku 4 vakka. Seega oli 7 tündri õlle peale läinud linnaseid üldse 2 punda 4 vakka. Mainitud 7 tündri õlle valmistamiseks oli kulutatud humalaid iga tündri peale 4 naela, teeb kokku 1 leis. 8 naela.

Pütsepp Jurgenile, kes oli ametkondadele tündreid valmistanud või ja soolatud kalade jaoks, oli tasuks makstud iga tündri eest üks mark raha. Üldse oli ta valmistanud 60 täistündrit, 9 pool-, 3 veerand- ja 3 kaheksandiktündrit, kokku 75 tündrit, mille eest oli talle makstud 12 taalrit 3 marka ¹³⁰⁾.

Peale selle oli läinud käsitöölise toitlustamiseks nende töö ajal kuivatatud räimi 1000 tk. ja niisama palju kuivatatud ahvenaid ja õlle valmistamiseks linnaseid 2 vakka. Neile antud jõesool ja soolatud räimed on esitatud Art-us üheskoos vangidele antud toiduga; nad on ka vastavas osas arvestatud ühtlase bilansi säilitamiseks ¹³¹⁾.

¹²⁷⁾ Art-us: „igapäev“, mis pole õige; vrld. allpool antud õlut.

¹²⁸⁾ Kui nüüd ka esimesel juhul lugeda 1 tündri õlle peale 2 vakka linnaseid, siis oli igasse ametkonda antud 1 tünder õlut.

¹²⁹⁾ Lümända ametkonnas.

¹³⁰⁾ Art-us seisab: durch die Banck gegeben.

¹³¹⁾ Vt. kulud β b.

Kalu oli antud veel vankriseppadele (Rademacher) ja käsitöölilistele kokku ja nimelt kuivatatud latikaid 2 000 tükki.

Kokku oli tarvitatud majanduslikkudeks kuludeks:

Raha 219 taalr. 4 m. 12 šill.	Lambanahku	13 tk.
	Tallenahku	7 "
Nisu 1 säl. 2 p. 3 vakka		
Rukkeid 33 säl. 10 p. 2 v. 2 kül.	Kuivatatud räimi	1 000 tk.
Otri 30 säl. 11 p. 3 v. 2 kül.	" latikaid	2 000 "
Kaeru 7 säl. 11 p. 2 v. 3 kül.	" ahvenaid	1 000 "
Sõjaratsusid	1 tk.	Humalaid 5 k. 8 leis. 14 naela
Härgi	3 "	Linnaseid 18 säl. 1 p. 4 vakka
Lehmi	9 "	Rauda 1 kaal 11 leis. 6 naela
Lehmõhvakesi	1 "	Seatina 5 leis.
Vasikaid	44 "	Inglitina 5 naela
Lambaid ja tallesid	23 "	Klaasi 25 šoffi
Kitsi ja kitsetallesid	6 "	Tõrva 10 tündrit
Orikaid	11 "	Puuõli 1 kruus
Põrsaid	29 "	Jämesoola 11 tündr. 5 kül.
		Peensoola 5 tündr. 4 kül.

δ) Komandeerimised.

a) Korralised komandeerimised.

Halduskonna kirjutajale, kes oli Saaremaa halduskonna arvepidamise aruandega sõitnud Taanimaale kuninglikku Rendisekambrisse¹³²⁾, oli antud raha toitlustamiseks ja muiks kuludeks 50 taalrit.

Eelmisel aastal oli nimetatud otstarbeks niisama suur kulu.

b) Erakorralised komandeerimised.

Kahel puhul oli 2 aadlikku saadetud Tallinnasse läbirääkimiste pidamiseks Saaremaalt äraviidud talupoegade tagasisaamise asjus; sel korral oli läinud toitlustamiseks ja teisteks kuludeks 159 taalrit 3 marka. Taanikeelsest ääremärkusest selgub, et

¹³²⁾ Vt. ülal, üldosa I 2.

jutt on paarisajast talupojast, kes olid viimases sõjas Rootsi vastu Saaremaalt rootslaste poolt Rootsile alluvaile maile viidud, kust neid nüüd tagasi ei lastud¹³³).

Üldse oli komandeerimisteks kulutatud raha 209 taalrit 8 marka.

ε) Ülejäänud kulud.

a) Vakujoomingud.

16-sse ametkonda (välja arvatud Jaani, Tumala, Roobaku, Abruka, kuna Tiirimetsa Kärлага ühte arvati) oli antud vana tava põhjal suve- ja talvevakuse puhul igasse ametkonda 4 vakka linnaseid, seega kokku 12 punda 4 vakka, õigemini 1 sälitis 4 vakka, Sinna juurde 32 tündri õlle jaoks humalaid 4 leis. 16 naela.

Palmipuude-pühal¹³⁴) oli maa tava (Landes Gewonheit) põhjal vanematele (den Eltisten) antud 1 tünder õlut, milleks oli tarvis läinud linnaseid 2 vakka ja humalaid 3 naela¹³⁵).

b) Mitmesugused kulud.

Talvevakusel oli talupojele iga leisika kalavõrgu-lõnga (Wadengarn) eest raha antud 1 mark. 1618/19. aastal oli saadud 18 leisikat ja seega makstud raha 3 taalrit.

Pütsepp Jurgenile oli rahas makstud vana¹³⁶) sidumismaterjali eest, nagu iga aasta, 5 taalrit.

Otradest oli tehtud linnaseid, selleks oli tarvitatud otri 17 säli. 10 p. 3 vakka; sellest saadud 19 säli. 8 p. 11½ kül. linnaseid, mis on tulude all arvestatud¹³⁷).

Otradest oli tehtud linnaseid 7-mes ametkonnas, kus olid kõrtsid, ja nimelt oli seal kuluna ette nähtud linnaste määr võrdne otrade määraga¹³⁸).

¹³³) Aastal 1611 ja 1612, vt. Bausteine..., op. cit., lk. 256 j. ja P. W. par. v. Buxhöwden, Beiträge..., op. cit., lk. 35.

¹³⁴) Tekstis seisab siin: in die Gieszelej auff Palmarum, vt. Art, lk. 21a.

¹³⁵) Teissugune õlle koosseis vt. γ f, kus ühe tündri õlle peale oli tarvitatud 4 naela humalaid. Nii ka allpool, vt. 6, mitmesugused kulud, ja ülal kulud γ d.

¹³⁶) Võib-olla peab sõna „vana“ asemel olema „kõiksugused“: allerhandt pro altt (?), vt. Art, lk. 65b.

¹³⁷) Vt. ülal tuludes δ d.

¹³⁸) Vt. kulud γ d.

Mitmeks otstarbeks kulutatud 1 säl. 8 p. 4 vaka linnastele oli tarvitatud humalaid 10 leis. 7 naela ¹³⁹⁾.

Seega oli läinud üldse ülejäänud kuludeks: raha — 8 taalr., otri — 17 säl. 10 p. 3 vakka, linnaseid — 1 säl. 1 p. 1 vakk, humalaid — 15 leis. 6 naela.

2. Huviste järgi.

Kuludena esinevad 1618/19. majanduslikul aastal:

a) Raha.		Sigu	18 tk.
Raha 6 118 taalr. 2 m. 32½ šill.		Orikaid	11 „
		Pörsaid	29 „
β) Teravilja.			
Nisu 1 säl. 4 p. 3 vakka		Kitsesid ja kitsetallesid	6 tk.
Rukkeid 69 säl. 3 p. 2 vakka		Hanesid	20 „
1 kül. ¹⁴⁰⁾		Kanu	400 „
Otri 84 säl. 6 p. 2 v. 2 kül.		b) Loomanahku ja villu.	
Kaeru 33 säl. 2 p. 2 v. 3 kül.		Härjanahku	3 tk.
γ) Loomi ja karjasaadusi.		Lehmanahku	9 „
a) Loomi.		Veisenahku	4 „
Sõjaratsusid	1 tk.	Lambanahku	13 „
Härgi	13 „	Tallenahku	17 „
Lehmi	17 „		
Veiseid	52 ¹⁴¹⁾	Villu 4 leis. 12 naela.	
Lehmõhvakesi	1 „	c) Liha, pekki, võid.	
Vasikaid	44 „	Seapekki 11 leis. 14 naela	
		Soolatud veiseliha 4 tündrit	
Oinaid ja lambaid	264 tk.	9 tükki ¹⁴²⁾	
Lambaid ja tallesid	23 „	Soolatud lambaliha 28 tükki	
Tallesid	300 „	Võid 1 säl. 6½ tündr. 1 leis.	

¹³⁹⁾ Art, lk. 26b ülal.

¹⁴⁰⁾ Art-us eksikombel 1 kül. vähem. Nimelt on halduskonna kojateeni-jaile määratud rukkid valesti liidetud: 7 s. 8 p. 2 v. 1 kül. asemel esineb 7 säl. 8 p. 2 vakka.

¹⁴¹⁾ Vt. kulud 1 a a; siin on jutt veistest, mitte aga härgadest, nagu esineb Art-us.

¹⁴²⁾ Art-us 4 tündrit 11 tükki.

δ) <i>Kalu.</i>	Linnaseid 19 säl. 4 punda
Kuivatatud räimi 113 965 tk. ¹⁴³⁾	Vatmanit 100 küünart
Soolatud räimi 3 säl. 3½ tündr. ¹⁴⁴⁾	Rauda 1 kaal 11 leis. 6 naela
Kuivatatud säinu 1 051 tk.	Seatina 5 leis.
„ latikaid 13 500 tk. ¹⁴⁵⁾	Inglistina 5 naela
„ ahvenaid 1 300 tk.	Klaasi 25 šoffi
Soolatud tursakala ½ tündr.	Tõrva 10 tündrit
ε) <i>Ülejäänud.</i>	Puuõli 1 kruus
Humalaid 14 kaalu 4 leis.	Jämesoola 4 säl. 7 tündr. 2 kül. ¹⁴⁶⁾
	Peensoola 5 tündr. 4 kül.

C. KAUBANDUS.

1. Ostetud.

a) *Ostukoha järgi.*

a) Saaremaalt.

Makstud:

Teravilja eest oli ostetud ühelt talupojalt ¼ tündrit soolatud tursakala, mille eest oli antud otri 1½ vakka.

Humalaid oli ostetud Kuresaare kirikuõpetajalt 13. juunil, 16 taalrit kaal:

Samuti Enewoldt Mazson'ilt 8. augustil hinnaga 20 taalrit kaal:

¼ tündr.	otri 1½ vakka
7 kaalu 10 leis.	120 taalr.
6 kaalu	120 taalr.

¹⁴³⁾ Art-us eksikombel summas 109 965 tk.

¹⁴⁴⁾ Art-us 3 säl. 5 tündr., sest 1½ tündr. on kahekordselt kulude all sisse kantud: ükskord ½ tündr. kirikuõpetajale ja 1 tünder vaestele ja teinekord halduskonna kojateenijaile 3½ tündri hulka, kuna peaks olema 2 tündr., mis olid halduskonna kojateenijad saanud.

¹⁴⁵⁾ Art-us vastavalt valesti, nimelt 13 050.

¹⁴⁶⁾ Art-us 4 säl. 6 tündr. 3 kül., seega 12 kül. vähem, mis on tulnud sellest, et halduskonna kojateenijatele ja vaestele antud 13 tündr. 2 kül. asemele on Trt-us eksikombel 12 tündr. 3 kül. sisse kantud, milline arv ka Art-usse on võetud.

Peale selle oli talupoegadelt ostetud tōrva 10 väikest tündrit, mille eest oli antud rukkeid, 2 vakka tūnder: 10 väik. tündrit rukkeid 4 punda

b) Taanist.

Taanist — Saaremaa metropolist—oli kirjeldataval aastal humalad ostetud ja nimelt oli neid toodud Kopenhaagenist 5 kaalu 10 leisikat, mille eest oli makstud 15 taalrit kaal. Seega 5 kaalu 10 leis. 82 taalr. 3 m.

c) Välismaalt.

Lüübekist oli toodud üks kast klaasi, milles oli klaasi 30 šoffi, hinnaga 30 šoffi 7 taalrit

Lüneburgi peensoola oli ostetud 5 tündrit (à 16 kül.), iga tündri eest oli makstud 2½ taalrit: 5 tündrit 12 t. 3 m.

d) Teadmata kust.

Rauda oli ostetud 2 kaalu kangrauda (Stang Eiszern), mille eest oli makstud: 2 kaalu 20 taalrit

Inglistina (Zinnen) oli ostetud 5 naela, mille eest oli makstud: 5 naela 5 marka

Puuõli lossi ajanäitaja jaoks oli ostetud üks kruusitais, hinnaga: 1 kruus 3 marka

β) Kokkuvõte kaubaliikide järgi.

Vaadeldes ostetud kaupu paistab silma nende vähesus, nimelt paistavad välja ainult humalad, millest jäävad kaugele taha-poolle soolatud turss, tōrv, peensool, klaas, raud, inglantina ja puu-

õli. Üldse oli ostetud kauba eest rahas makstud 363 taalrit 2 marka, peale selle 4 punda rukkeid ja 1½ vakka otri.

Ostetud kaupade eest makstud rahast oli tasutud humalate eest ligi 90%, kõikide teiste kaupade eest kokku veidi üle 10%.

2. Müüdid.

a) Koha järgi.

a) Saaremaale.

Saadud raha:

E. Matzson'ile ¹⁴⁷) oli müü- dud 7 punda nisu, 5 taalrit pund:	7 punda	35 taalrit
Teiseks oli müüdüd va- sikanahku, ½ marka tükk:	59 tk.	4 t. 5 m. 18 š.
Müüdüd oli kuivata- tud räimi, 1½ mrk. tuhat:	20 000 tk.	5 taalrit
Haldurile oli müüdüd hal- duskonna kojateenijate toitlus- tamiseks kuivatatud säi- nu, 5 marka tuhat:	12 000 tk.	10 taalrit
Kuivatatud lati- kaid oli müüdüd, 2 marka tuhat:	20 000 tk.	6 t. 4 m.
Kuivatatud ahve- nate müügist oli saadud 3 marka tuhande pealt:	20 000 tk.	10 taalrit
Haldurile oli müüdüd peale kuivatatud säinade ka lesti halduskonna kojateenijate toit- lustamiseks, à 100 tk. 9 šill.:	800 tk.	2 marka
Kanepiseemet oli müüdüd hinnaga 1 mark kü- limitt:	2 vakka 3 kül.	2 t. 3 m.
Lõngade müügist oli saadud:		

¹⁴⁷) Vrdl. kaubandus 1 a a, kus nimetatud isik oli müünud halduskon-
nale humalaid.

künnapust (Flechsen) kedratud lõng, 2 mk. nael:	3 leis. 4 naela	21 t. 2 m.
takkudest (Heeden) kedratud lõng, 5 veeringit nael:	4 leis. 5 naela	17 t. 4 m. 9 šill.

Talupojele müüdüd jämesoolast oli saadud 7 mk. tünder:

12 tünder. 14 taalrit

Peale nimetatud kaupade oli veel müüdüd lupja, õigemini põletatud lupja; oli ju halduskonnal oma lubjapõletaja, nagu näha halduskonna kojateenijate nimestikust. Viimane küll alalist palka ei saanud, vaid ainult igakordse põletamise eest¹⁴⁸⁾. Lubja müügist oli saadud 1 taaler sälitise eest.

Põletatud lupja oli müüdüd kirjeldataval aastal üldse 8 ostjale, kelleks osutusid:

a) Haldur, 20 sälitist	20	20 taalrit
b) Kuresaare kirikuõpetaja, 1 säl. 9 tünder.	13 $\frac{1}{4}$	1 t. 4 m. 18 šill.
c) Maakirjutaja, 2 säl.	2	2 taalrit
d) Kaarma kirik, 11 säl. 6 tündrit	11 $\frac{1}{2}$	11 t. 3 marka
e) Valjala (Woldi) kirik, 5 säl.	5	5 taalrit
f) Pöide kirik, 5 säl. 9 tünder.	5 $\frac{3}{4}$	5 t. 4 m. 18 šill.
g) Friedrich Budde Tõllistes (Tollist) ¹⁴⁹⁾ , 8 säl. 6 tünder.	11 $\frac{1}{2}$	11 t. 3 marka
h) Gottschalck Tittfer, 8 tünder.	2 $\frac{2}{3}$	4 marka

Üldse lupja: 55 säl. 55 taalrit

b) Välismaale.

Hollandisse oli laevaga viidud ja ära müüdüd 3 sälitist 3 punda nisu, mille sälitise eest oli saadud 60 taalrit:

3 säl. 3 punda 195 taalrit

Otseselt mainitud pole rohkem midagi, mida oleks välismaale saadetud müügiks. Ometi on väga tõenäoline, et oli veel teisi kaupu välismaale müüdüd, eriti aga rukkeid. Otseste tõenduste puudumisel on need kaubad paigutatud järgmisse ossa.

¹⁴⁸⁾ Vt. kulud α b ja γ c.

¹⁴⁹⁾ Püha kiriku lähedal.

c) Teadmata kuhu.

Rukkeid oli müüdnud rohkesti, nimelt tervelt 112 säilitist, hinnaga 40 taalr. säilitis	112 säl.	4480 taalrit
Müüdnud oli 140 lam-mast, 4 marka tükk, ja 34 talle, 2 marka tükk:	140 tk. 34 tk.	93 t. 2 m. 11 t. 2 m.
Müüdnud villade eest oli saadud 1/2 marka nael:	22 leis.	36 t. 4 m.
Rasva (Tallich) müügist oli saadud à 8 marka leisikas:	10 leis.	13 t. 2 m.
Soolatud räimi oli müüdnud 1 säilitis (= 12 tündrit), 2 1/2 taalrit tünder:	1 säl.	30 taalrit
Kuivatatud kammeljate müügist oli saadud à 12 marka (= 2 taalr.) tünder:	20 tündr.	40 taalrit

β) Kokkuvõtte kaubaliikide järgi.

Üldse oli müüdnud kauba eest raha saadud 5 082 taalrit 27 šillingit; sellest oli lõviosa saadud teravilja: rukiste ja nisu müügist.

Kokkuvõtte esitamine kaubaliikide järgi langeb ära, sest et iga mainitavat kaupa on Art-us ainult üks kord esitatud, välja arvatud nisu, mida oli müüdnud kahel korral: 3 säl. 3 p. + 7 p. = 3 säl. 10 punda. Peale teravilja, mille eest oli saadud üle 90% kõigest rahast, olid võrdlemisi häid tulusid andnud veel müüdnud lambad, põletatud lubi ja kuivatatud kammeljad, kuna teiste kaupade eest saadud summad ei tõusnud üle 40 taalri.

3. Kaubanduse üldine kokkuvõtte.

Kokku võttes kaubandust paistab eriti silma, et müük suuresti ületab ostu. Nii oli müüdnud kauba eest saadud 5 082 taalrit 27 šill., kuna ostetud kauba eest oli makstud ainult 363 taalrit 2 marka, peale selle 4 punda rukkeid ja 1 1/2 vakka otri. Saaremaa halduskond oli müüdnud kauba eest saanud hea tulu. Mis puutub halduskonna väliskaubandusse, siis on siin raske kindlaid otsuseid teha 1618/19. majandusliku aasta kohta, sest et pole iga kord teada, mis kaupu oli välismaalt ostetud või sinna müüdnud.

Aga kui arvestada ainult kindlakstehtud andmeid, jättes kõrvale ka müüdud rukiste eest saadud raha, paistab otsekohe silma väljaveo suur ülekaal sisseveo üle. Veel enam, isegi kui kindlakstegetemata, s. t. teadmata andmed lugeda: ostud välismaal tehtuiks ning müügid mitte välismaale läinuiks ja lugeda Taanist ostetud kaup — humalad — välismaal ostetud kaubaks, teiste sõnadega — kui opereerida ainult andmetega, mis on käsitletud 1_a:bcd ja 2_a:b, — isegi siis saame aktiivse kaubandusebilansi, nimelt 195 taalrit (väljaveetud nisu) — 130 taalrit = 65 taalrit.

D. EELMISE AASTA JÄÄK ÜHES VÖLGADEGA JA JÄÄK JÄRGMISEKS AASTAKS.

Siinkohal olgu esitatud eelmise aasta jääk kõigis hüvistes, samuti puudujäägid¹⁵⁰⁾. Viimased olid peaaesjalikult rahas. Kui nimetatud jäägile ühelt poolt juurde arvata tulud ja müüdud kaupade eest saadud raha, samuti ostetud kaubad, ja teiselt poolt maha arvata kulud, samuti ostetud kaupade eest saadud raha (ning teravili), peale selle ka müüdud kaubad, siis saame bilansi — jäägi järgmiseks aastaks, mis on kõrval esitatud võrdluseks eelmise aasta jäägiga.

Ühtlasi peaksid jäägid pakkuma tervikulise pildi tolle aja majapidamises tarvitatud hüvistest.

Seega on esitatud siin Saaremaa halduskonna varanduse seisund 1618. a. viilipi-jaagupipäevaks ja 1619. a. samaks päevaks.

	1618. a.		1619. a.	
	<i>a) Raha.</i>			
Puudujääk	165 taalr. 1 m. 21½ šill. ¹⁵¹⁾		Puudujääk	42 t. 1 m. 34½ šill.
	<i>β) Teravilja.</i>			
Nisu	1 säl. 3 p. 4 v. 5 kül.		3 säl. — 1 v. 3 kül.	
Rukkeid	32 „ 5 „ — „ 3 „		62 „ 2 p. 1 „ 51½ kül. ¹⁵²⁾	
Otri	12 „ 10 „ 4 „ 2 „		58 „ 3 „ 3 „ 41½ „	
Kaeru	2 „ 10 „ 2 „ 3½ „		14 „ 3 „ — „ 4 „	

¹⁵⁰⁾ Vt. kulud 1_a a, kus esinevad puudujäägina raha ja heeringad.

¹⁵¹⁾ Vt. kulud 1_a a.

¹⁵²⁾ Art-us 62 säl. 1 p. 3 v. 1½ kül., seega 3 v. 4 kül. vähem.

γ) Loomi ja karjasaadusi.

Hobuseid	17 tk.	31 tk.
Pulle	17 „	17 „
Härgi (noori ja vanu)	162 „	169 „
Lehmi (noori ja vanu)	165 „	198 „
3. aasta veiseid	37 „	49 „
3. a. lehmõhvakesi	28 „	33 „
2. a. härgvasikaid	45 „	61 „
2. a. lehmvasikaid	34 „	— „
2. a. noori õhvakesi	— „	52 „
Esimese aasta vasikaid	121 „	112 „
Odavasikaid	117 „	157 „

Kokku veiseid ühes vasikatega 726 tk. 848 tk.

Vastavast märkmest Art-us lk. 58a selgub, et 1618. a. jäägile oli kaasa arvatud 70 härga, 8 4. a. noort härga ja 11 lehmõhvakesi, keda 1616/17. aasta arvestuses polnud puudumise tõttu arvestatud ja kes 1617/18. a. jooksul olid juurde lisatud.

Jäärased	10 tk.	18 tk.
Oinaid (noori ja vanu)	35 „	} 409 „
Lambaid (noori ja vanu)	54 „	
Aastasi tallesid	49 „	} 80 „
Odatallesid	39 „	

Kokku lambaid 187 tk. 507 tk. ¹⁵³⁾

Sikke (noori ja vanu)	8 tk.	7 tk.
Emakitsesid (noori ja vanu)	21 „	20 „
Kaheaastasi kitsetallesid	— „	6 „
Eelmise aasta kitsetallesid	7 „	11 „
Oda-kitsetallesid	13 „	24 „

Kokku 49 tk. 68 tk. ¹⁵⁴⁾

¹⁵³⁾ Art-us ainult 411, seega 96 vähem, kuna seal esineb 333 oinast ja lammast ja 60 talle, mis on aga vale.

¹⁵⁴⁾ Art-us 67, sest seal esineb 10 eelmise aasta kitsetalle 11 asemel.

Orikaid	48 tk.	54 tk.
Emiseid	26 „	33 „
Sigu	— „	2 tk. ¹⁵⁵⁾
Põrsaid	63 „	— „
Põrsaid ja 1. aasta sigu	— „	114 „
<hr/>		
	Kokku sigu 137 tk.	203 tk.
Hanesid	—	29 tk.
Kanu	—	81 tk. ¹⁵⁶⁾

1619. a. jäägis esinevad loomad on arvestatud looduslikus seisundis aastase muutusega, näiteks aastased kitsetalled esinevad kaheaastaste kitsetalledena jne.

Nahku:

Härja-, lehma-, veisenahku	—	—
Vasikanahku	25 tk.	—
Lamba- ja tallenahku	—	—
Kitsenahku	—	1
Kitsetallenahku	8	10
Villu	—	4 leis.
Seapekki	13 naela	14 leis. 8 nl. ¹⁵⁷⁾
Searasva (Fluhmen)	—	11 tk.
Seapäid	—	11 tk.
Soolatud veiseliha	2 tündr. 13 tk.	6 tündr. 4 tk. ¹⁵⁸⁾
Soolatud ja kuivatatud lamba- liha	2 tündr. 4 tk.	1 tündr. 8 tk.
Rasva (Tallich)	1 leis. 18 nl.	1 leis.
Võid	(2½ + ¼ + ⅛) tündr. 2 leis.	6 tündr. 7 leis. 18 naela

¹⁵⁵⁾ Art-us ei esine.

¹⁵⁶⁾ Ääremärkuses lk. 60b on öeldud, et loomade jääk vastab sellele, nagu haldur seda kohustatud on pidama.

¹⁵⁷⁾ Art-us siin eksikombel 14 leis. 4 naela.

¹⁵⁸⁾ Art-us siin eksikombel 5 tündr. 8 tükki, mis tuleb võib-olla sellest, et kõik tükid polnud ühesuurused; vrld. kuludes 1 β a allmärkus ¹¹⁶⁾.

δ) *Kalu.*

Soolatud räimi	11 ⁷ / ₈ tündrit	9 ³ / ₈ tündr. ¹⁵⁹⁾
Kuivatatud räimi	10 640 tk.	8 675 tk. ¹⁶⁰⁾
„ kammeljaid	2 ³ / ₄ tündr.	1 ³ / ₄ tündr. 5 jalust
„ säinu	2 149 tk.	3 048 tk.
„ latikaid	2.650 „	5 150 tk. ¹⁶¹⁾
„ ahvenaid	3 250 „	5 950 „ ¹⁶²⁾
Lesti	300 „	—
Soolatud turssi	1/4	—
Rahnakala	—	—

ε) *Ülejäänud.*

Humalaid	15 leis. 15 naela	5 kaalu 11 l. 15 nl.
Linnaseid	7 p. 3 v. 4 ¹ / ₂ kül.	1 säl. 1 v. 3 kül.
Kanepiseemet	—	—
Vatmanit	—	—
Kedratud lõnga (künnapust ja takkudest)	—	—
Rauda	6 leis. 7 naela	15 leis. 1 nael
Terast	2 leis. 17 „	2 leis. 17 naela
Seatina	7 leis. 17 „	2 leis. 17 „
Inglistina	—	—
Klaasi	—	5 šoffi
Tõrva	4 tündrit	4 tündrit
Puuõli	—	—
Jämesoola	10 säl. 16 t. 10 ¹ / ₂ kül.	6 s. 11 ¹ / ₂ kül. ¹⁶³⁾
Peensoola	1 tünder 1 kül.	1/2 t. 5 kül. ¹⁶⁴⁾

Lupja (põletatud) pole kuskil arvestatud, kuigi ta müügist oli võrdlemisi hea tulu saadud ¹⁶⁵⁾.

¹⁵⁹⁾ Art-us 7⁷/₈ tündrit on vale; vt. allmärkus soolatud räimede juures kuludes 2 δ.

¹⁶⁰⁾ Art-us valesti 12 675 tk.; vt. allmärkus kuivatatud räimede juures kuludes 2 δ.

¹⁶¹⁾ Art-us valesti 5 600 tk.

¹⁶²⁾ Art-us lk. 33a valesti 2 950 tk., kuid lõpp-kokkuvõttes lk. 72a õieti.

¹⁶³⁾ Art-us ei vasta tõele kulud; vt. allmärkus jämesoola juures kuludes 2 δ; peale selle pole ka jääk 1619. a-ks õige, sest ta oleks vale kulu korral olnud 6 säl. 1 t. 1/2 kül., Art-us aga seisab 6 säl. 1/2 kül., seega 1 tünder vähem. Nüüd, kus olen parandanud mõlemad vead, on õige jäägi ja Art-us esineva vahe ainult 1 külimit.

¹⁶⁴⁾ Art-us 1/2 tündr. 4¹/₂ kül.

¹⁶⁵⁾ Vt. ülal kaubandus 2 α a ja 2 β.

III. Kokkuvõtted ja järeldused.

Kokku võttes kõiki andmeid üksikute tulude ja kulude kohta saame kujuka pildi kirjeldatava aja Saaremaa halduskonna majapidamisest.

Domineerivad naturaaliad, aga ka raha etendab teatavat osa, kuigi kõrvalist.

Peasissetulekutena esinevad tulud maksudest ja halduskonna majanduslikest ettevõttest. Väljaminekuist moodustavad kõige suurema kulu palgad ja palkadest peale halduri oma sõjaväelaste palgad.

Üle minnes üksikutele hüvistele tuleb konstateerida järgmist. Tuludest, mis olid saadud rahas, andsid lõviosa kõrtsid — ligi 80%. Loomadest olid saadud lambad ja talled suures enamuses maksudena, kuna vasikad ja pörsad, esinedes loodusliku juurdekasvuna, olid pea kõik saadud halduskonna ettevõttest. Kodulinnud: kanad ja pea kõik haned olid saadud maksudena. Või oli saadud peaaegulikult ainult halduskonna ettevõttest. Tähelepandavalt esinevad kalad saadud maksudena ja ka ettevõttest, esimestena aga suuremal määral.

Kulude kohta tuleks öelda, et rahalistest kuludest oli pea 93% välja antud palkadeks, ja nimelt oli läinud sõjaväelastele veidi üle 40% kõigest väljaantud rahast ja haldurile peaaegu 34%. Majanduslikeks kuludeks oli läinud üle 3% kõigest rahast ja niisama palju ka komandeerimisteks.

Mis puutub loonusse, siis esineb nisu pea ainult majandusliku kuluna, kuna rukkeid oli läinud pea ainult palkadeks ja majanduslikeks kuludeks ja nimelt pea võrdsetes osades. Kaertest oli kulutatud 75% palkadeks; neist oli peaaegu kõik antud haldurile ja veidi ka lossifoogtile.

Loomad ja loomanahad olid suures ülekaalus palgaks välja antud, või aga tervelt palgaks ja samuti kaladest enam kui pooled. Saadud otradest oli linnasteks tehtud umbes 14%, mis ka pea kõik õllena ära tarvitati.

Kaubanduse kokkuvõtte leidub ülal, vastavas osas — C 3.

Võrreldes mõlema aasta jääke, nimelt jääki 1. V 1618 ning 1. V 1619, paistab silma, et 1618/19. majanduslik aasta on olnud parem kui 1617/18. aasta.

Kõige pealt tuleks tähendada, et viimase, s. o. kirjeldatava aasta aruandest selgub, et puudujääk rahas on ümmarguselt neli

korda vähem eelmise aasta rahalisest puudujäägist — puudu ainult veel 42 taalr. 1 m. 34½ šill. Kuid rohkem — muud hüvised esinevad viimase aasta jäägis rohkemana kui eelmise aasta omas.

Lõpuks olgu puudutatud hüviste hindade küsimus. Hindu on võimalik olnud kindlaks teha ühe ja teise hüvise kohta, selle järgi kui ta esineb Art-us rahasse ümberarvatuna, näiteks palkade juures kättesaamata loonu ümberarvestusel rahasse või müüitud ja ostetud kaubana. Olgugi et hinnad üksikuil hüviseil omavad küll võrdlemisi väikest tähendust, annavad nad ometi võimaluse määrata üksikute hüviste hindade relatiivse suhtumuse, mis peaks meile juba suurema tähendusega olema ja andma selgema kujutluse tolle aja hüviste väärtustest.

Hüviste hinnad olid 1618/19. majanduslikul aastal järgmised:

<i>a) Teravili.</i>		Kuivatatud säinad 1 000 tükki
Nisud 1 pund	5 taalrit	5 mk.
Rukkid 1 pund	3½ „	Kuivatatud latikad 1 000 tükki
Kliid 1 vakk	3½, ka 4 ja	2 mk.
4½/5 kül. rukkeid.		Kuivatatud ahvenad 1 000 tükki
<i>β) Loomad ja karjasaadused.</i>		3 mk.
Lammas	4 marka	Lestad 1 000 tk. ¹⁶⁶⁾ 2½ mk.
Tall	2 „	Rahnakala 1 kaal 12½ taalr.
Hani	1 „	Lõhekala 1 tünder 10 taalr.
Veisenahk	5 „	Heeringad 1 tünder 5 taalr.
Vasikanahk	½ „	(Soolatud turss 1 tünder ¹⁶⁷⁾
Lambanahk	1 „	1 pund 1 vakk otri)
Villad 1 nael	½ „	
Seapekk 1 leisikas	4½ „	<i>δ) Ulejäänud.</i>
Rasv (Tallich) 1 leis.	8 „	Humalad 1 kaal 15 taalr.
<i>γ) Kalad.</i>		(Kopenhaagenist ostetud); 16,
Kuivatatud räimed 1 000 tükki		ka 20 taalr. (Saaremaal ostetud)
1½ mk.		Kanepiseeme 1 kül. 1 mark
Soolatud räimed 1 tünder 2½		Künnapulõuend 1 küünar 1 mk.
taalrit		Takulõuend 1 küünar ½ marka
Kuivatatud kammeljad 1 tünder		Künnapust kedratud lõng 1 nael
2 taalrit		2 marka

¹⁶⁶⁾ Müüdüd ainult 800 tükki, seega alla tuhande.

¹⁶⁷⁾ Esineb Art-us üldse ainult ¼ tündrit.

Takkudest kedratud lõng 1 nael	(Tõrv 1 tünder 2 vakka rukkeid)
1¼ marka	Puuõli 1 kruus 3 marka
Riie 1 küünar 4 marka	Jämesool 1 tünder 1 taalr. 1 m.
Kalavõrk 1 leisikas 1 mark	Peensool 1 tünder 2½ taalr.
Raud 1 kaal 10 taalr.	Lubi (põletatud) 1 sälit. 1 taaler
Vanavask 1 nael 1 mark	Rostocki õlu 1 sälitis 30 taalr.
Inglitina 1 nael 1 mark	Pruulimispänn 1 nael 1⅔ mk.
Klaas 1 kast (30 šoffi) 7 taalr.	Paber 1 riis 3 taalrit

Lisa 1.

Väljavõte Aruanderaamatust rukiste kohta. Lk. 7a, 7b, ja 8a.

[7a]

Rogken Einnamb.

Kommer offuer enns med neste forgangen Aars Behollingh.	Von vorgangen Jahres Rechenschafft Bleibenz	Last	Pundt	Lop	Külmet
		32.	5.	—	3.

Hiertzu bekommen Landtrecht

Schworffe	6. 4. 2. 3.	Mustell	2.	6.	—	—
Lümmeda	8. 4. 4. —	Mohn	10.	5.	—	3.
Kergell	4. 7. 1. 3.	Masich	6.	2.	4.	2.
Tirimetz	— 11. 4. —	Spittelhoff	—	3.	3.	5.
Magnushoff	3. 11. 4. —	Newenhoff	2.	5.	2.	2.
Kargies	2. 10. 1. 1.	Holmhoff	4.	9.	4.	1.
Löuell	3. 6. 2. 1.	Padell	1.	—	—	1.
Groszenhoff	7. 6. 3. 3.	Roboca	—	3.	1.	3.
Pechell	1. 6. — 4.	Thomall	—	—	—	—
Pagimöise	3. 1. — 4.	Abra	—	—	—	—
Nemmall	3. 4. 3. 5.					
			Summa	106.	9.	1. 1.

Kommer offuer enns med
Slottens Jordbogs summarum.

[7b] Heitten von Einfüszlingen vnd Lostreibers. Auch Vngewisse.

Schworffe	6. 11. 1. 5.	Groszenhoff	—	6.	1.	4.
Lümmeda	5. 7. 3. 1.	Pechell	—	—	3.	3.
Kergell	— 9. 1. 4.	Pagimöise	1.	—	1.	2.
Tirimetz	— 5. 2. 3.	Nemmall	1.	3.	2.	2.
Magnushoff	— 9. — 3.	Mustell	1.	11.	4.	4.
Kargies	1. 4. 2. 4.	Mohn	2.	3.	1.	3.
Löuell	1. 3. 1. 2.	Masich	1.	9.	1.	4.

Spittelhoff	— — 2. 2.	Roboca	— 6. 1. —
Newenhoff	— 9. 2. 4.	Thomall	— — — —
Holmhoff	1. 2. — 5.		
Padell	— — 2. 1.	Summa	28. 8. 4. 2.

[8a] An Houes gebewde. Ausz allen Embtern.

Schworffe	8. 3. 2. 3.	Mustell	5. 4. 1. —
Lümmeda	4. 2. — 4.	Mohn	9. 10. 4. 2.
Kergell	4. 3. — —	Masich	6. 1. 1. —
Tirimetz	1. 6. — —	Spittelhoff	1. 8. — —
Magnushoff	5. 9. 1. —	Newenhoff	4. 7. — —
Kargies	6. 5. 1. 4.	Holmhoff	6. — 4. —
Löuell	6. 7. 1. 3½.	Padell	3. 5. 4. —
Groszenhoff	10. 6. 1. —	Roboca	1. 7. 3. —
Pechell	4. 1. 1. —	Thomall, die Hoflage ligt	Wüste.
Pagimöise	3. 11. 2. 3.	Abra	2. 4. 2. —
Nemmall	2. 5. 3. 3.	Summa	99. 2. 4. 4½.

Her emod Saaed neste
forgangenn Aar 27. 2. 1. 1.

Lisa 2.

Lambad ja talled vakukohuse maksuna.

Ametkond.	Lambad.	Talled.	Ametkond.	Lambad.	Talled.
Sörve	75	12	Saare	49	7
Lümända	95	46	Uuemõisa	25	4
Pajumõisa	23	4	Pähkla	19	9
Tagamõisa	19	3	Lõve	36	54
Mustjala	19	5	Muhu	87	12
Kärļa	36	35	Paadla	14	1
Elme	23	41	Roobaku	2 ¹⁶⁸⁾	5
Karja	33	37	Tumala	—	3
Maasi	52	4	Kokku	607	282

Sellevastu esineb Art-us kokkuvõttes 604 lammast ja 279 talle mõisate omadega kokku, ja 7 jäära — hooletu kokkuarvamine!

¹⁶⁸⁾ Suitsulambad. Üldse esinevad Art-us suitsulambad (Rauchschaffe) ainult kaks korda: 1) Jaanis tuludena saadud 3 tk. (allikas teadmata) ja 2) Roobakus suvevakusel saadud 2 tk.; viimased on ka ametkonna jäägis sellistena nimetatud.

Referat.

Die Finanzen der Provinz Ösel im Jahre 1618/19.

I. Allgemeiner Teil.

Der vorliegenden Arbeit liegen drei Dokumente — drei Rechenschaftsbücher — zugrunde, welche vom Verfasser dieser Arbeit zu Anfang des Jahres 1928 im Kopenhagener Reichsarchiv exzerpiert worden sind. Das erste von ihnen ist am umfangreichsten und trägt folgende Überschrift: „Rechnung vom Slosse Arenßburgk vnd Lande Öezell. Von Philippi Jacobi anno 1618 biß wieder Philippi Jacobi anno 1619“. Das zweite Dokument ist ein „Hauß vnd Ambtsbotten Zettel. Von anno 1618 biß wieder anno 1619“. Und das dritte ist betitelt: „Rolle vndt Abrechnung vber die Befehlighabere vnd 4 Rotte Kriegesleute, waß dießelbe vndt ein jeder insonderheit in den 4 Quartalen, von Philippi Jacobi anno 1618 biß wieder umb Philippi Jacobi ao 1619 monatlich zu Lohn vnd Beßoldung empfangen“. Die beiden letzteren sind nur Hilfsbücher zu dem ersteren, sozusagen dem Hauptbuche.

Alle drei Rechenschaftsbücher sind hochdeutsch, die Anmerkungen der Kontrollinstanz — der Rentenkammer in Kopenhagen — dänisch¹⁾.

Der Zweck der Rechenschaftsbücher war vor der Zentralbehörde der Finanzverwaltung Rechenschaft abzulegen über die Einnahmen und Ausgaben des von der dänischen Metropole weit entfernten Insellandes.

Aus den Rechenschaftsbüchern ist zu ersehen, dass das Geld damals neben den Naturalien eine untergeordnete Rolle spielte, ebenso dass das Wirtschaftsjahr damals am 1. Mai — am Tage Philippi Jakobi — begann.

1) Die dänischen Anmerkungen sind oft von hohem Wert und erklären manche dunkle Stelle.

Das Hauptrechenschaftsbuch hat folgende Einteilung. Die Haupteinteilung ist nach Gütern gemacht. An erster Stelle ist die Rede vom Reste vom vorigen Jahre, danach von den Einnahmen und den Ausgaben und schliesslich von dem, was an einzelnen Gütern nachgeblieben ist.

Die Reihenfolge der Güter ist die folgende: Getreidearten, Fische, verschiedene landwirtschaftliche Produkte, Vieh, Geflügel und zum Schluss — Geld. Am Ende des Buches ist eine Zusammenfassung vorgenommen worden und danach der Rest fürs nächste Jahr angegeben.

Die Reihenfolge der Einnahmen und der Ausgaben bei einem jeden Gute ist, was die Einnahmequellen und Ausgabearten anbetrifft, keine übersichtliche und bietet ein ziemlich buntes Bild. Eine Spezifizierung findet nur statt nach den einzelnen Ämtern (deren es damals auf Ösel 21 gab), in welchen eine selbständige Rechnung geführt wurde.

Die durch den Handel erzielten Einnahmen und die dabei gemachten Ausgaben sind unter den betreffenden Gütern eingetragen. Die gekauften Waren sind als Einnahme, das bezahlte Geld als Ausgabe aufgeführt. Analog verfuhr man auch mit den verkauften Gütern.

Da die betreffenden Rechenschaftsbücher uns im überlieferten Zustande keine befriedigende Übersicht geben, so ist in der vorliegenden Arbeit die Behandlungsweise umgestaltet worden.

Folgende Masse und Gewichte waren damals auf Ösel in Gebrauch. Für Getreide: eine Last = 12 Pundt = 24 Tonnen = 60 Lof = 360 Külmet. Als Gewicht kommt hauptsächlich vor: ein Schiffspfund = 20 Liespfund = 400 Markpfund. Besondere Masse und Gewichte galten für Fleisch, Butter, Fische (meist stückweise), Salz u. s. w.

Als Geldeinheiten galten: ein (schlechter) Taler = 6 (Rigische) Mark = 216 Schillinge. Ausserdem kamen vor: Ferding, Reichstaler, dänische Mark, schlechte Mark, Danziger Groschen, Florin.

An Gütern kommen vor: 1) Getreide: Weizen, Roggen, Gerste und Hafer; 2) Vieh, Geflügel und viehwirtschaftliche Erzeugnisse, wie Fleisch, Butter, Häute und Wolle; 3) Fische: Strömlinge, Butten, „Zöynen“ (estnisch: säinad), Bleie, Barsche, „Flackfische“, ausserdem selten Dorsch und Bergerfisch; 4) sonstige Güter, die teils an Ort und Stelle gewonnen, teils von ausserhalb Ösels bezogen wurden.

II. Besonderer Teil.

A. Einnahmen.

a. **Steuern.** An Steuern kommen vor: *a)* Landrecht, welche Steuer in allen vier Getreidearten nach Haken gezahlt wurde. — *b)* Sog. Heitten von Einfüssligen und Lostreibern, entrichtet ebenfalls in denselben vier Getreidearten. — *c)* Wackengerechtigkeit, auch Wackenrecht, hauptsächlich in Vieh und Geflügel entrichtet. Eine Kleinigkeit auch in Geld: Wackengeld. — Ferner: *d)* „Zutrüncke“- und „Bier“-Getreide. — *e)* Heerpferde-Hafer (nur in wenigen Ämtern). — *f)* Ältesten-Gerechtigkeit — bloss im Amte Löve (Löuell). — *g)* Fischzehnt, entrichtet bloss in einzelnen Ämtern. — *h)* Geldsteuern; es wird unterschieden zwischen Hakengeld, „Pulcke Raha“, Gieselgeld, Arbeitsgeld (Töhe Raha), Bastgeld, Grossgeld (Suhre Raha) und endlich Einfüsslinggeld. — *i)* Brücken- und Prahmgeld: diese sind eigentlich keine Steuern, sondern Mauten.

β. **Strafgelder.** Diese sind hauptsächlich in Geld, Getreide und Vieh gezahlt worden; sie sind im geschilderten Jahre meist im Falle geringfügiger Vergehen auferlegt worden, so z. B. als Blutgeld.

γ. **Eigenbetriebe des Landes.** Hierher gehören: Land- und Viehwirtschaft der Landesgüter. Die Einnahmen gingen hier in Gestalt von Getreide, Vieh und dessen Erzeugnissen ein. — Die Schlossfischerei gab Strömlinge, „Zöynen“, Bleie und Barsche. — Die beträchtlichste Einnahme der Landeseigenbetriebe lieferten endlich die Krüge in Gestalt von Kruggeld.

δ. Zu den **sonstigen Einnahmen** des Landes gehören: erbloses Gut, Bathe von vorgestrecktem Bauerkorn (Roggen und Gerste) und „Übermasse“ an Roggen und Gerste, die dadurch entstanden sein mögen, dass die Steuern mit dem gehäuften²⁾ Getreidemass entrichtet wurden.

B. Ausgaben.

a. **Sold** (in Naturalien und Geld). Es kommt erstens in Betracht: *a)* Der Sold des Landesverwalters. Der Landesverwalter Jakob Beck erhielt seinen Sold in Geld, Getreide, Vieh,

2) Im Gegensatz zum gestrichenen Getreidemass.

Geflügel, Butter, Speck, Hopfen und Salz. — *b*) Der Sold der Hausboten war nach Grösse und Inhalt recht verschieden. Den grössten Sold empfangen unter den Hausboten: der Landschreiber, der Schlossvogt und der Drost. Deren Gehalt war im Vergleich mit demjenigen der übrigen Hausboten recht beträchtlich. Dagegen bestand z. B. der Sold der 12 „Gieseler zu Schlosse“ bloss in 5 Schafsfellen und einer halben Rindshaut pro Person. — *c*) Die Besatzung von Arensburg — die Befehlshaber und die vier Rotten Kriegsleute (im ganzen 50 Personen) — erhielten ihren Sold in Geld. — *d*) In den einzelnen Ämtern Ösels waren folgende Amtsboten vorhanden, die auf irgendeine Weise einen Sold empfangen: der Amtmann, die Wirtin, der Älteste und der Gieseler. — *e*) Auch der Pastor in Arensburg erhielt eine Besoldung seitens des Landes. In geringem Masse auch die öselschen Landprediger.

β. Fürsorge. In dieser Rubrik kommen in Betracht erstens die Armen und Kranken, zweitens die Gefangenen, für welche ein gewisser Unterhalt bestimmt war.

γ. Zu den **wirtschaftlichen Ausgaben** des Landes gehörten: das Saatkorn, Viehfütterung, auch geschlachtetes und gestorbenes Vieh, das Instandhalten des Inventars, die Kosten der Eigenbetriebe des Landes (Malz und Hopfen für die Krüge, Salz zum Einsalzen der Fische und der Butter), Kanzleibedürfnisse, endlich zeitweilige Feldarbeiten (Kornsäen, Kornschneiden u. a.).

δ. ε. Zu den **sonstigen Ausgaben** gehörten an erster Stelle die mit dem Aussendienst verbundenen Ausgaben, ferner das für die Wackentrinkfeste gelieferte Bier.

C. Handel.

Der Handel zeigt ein grosses Übergewicht des Verkaufes über den Kauf. Für verkaufte Waren ist erhalten worden ungefähr 14 mal soviel Geld als für eingekaufte Waren ausgegeben worden ist. Was den Aussenhandel anbetrifft, so ist es schwer genaue Schlüsse zu ziehen, da aus den Rechenschaftsbüchern nicht immer der Ort des Ein- und Verkaufes zu ersehen ist. Mit Sicherheit kann immerhin gesagt werden, dass die Ausfuhr die Einfuhr weit übertraf.

III. Ergebnisse und Folgerungen.

Wenn wir das Obige zusammenfassen, ergibt sich folgendes Bild.

Es dominieren Naturalien, doch auch das Geld spielt eine gewisse, wenn auch untergeordnete Rolle. Die Haupteinnahmen werden geliefert durch die Steuern und die Eigenbetriebe des Landes. Unter den Ausgaben steht an erster Stelle der Sold; am beträchtlichsten ist der Sold des Landesverwalters und des Militärs.

Wenn wir zu den einzelnen Gütern übergehen, so sehen wir, dass von den Einnahmen in Geld im behandelten Jahre die Krüge 80% gegeben haben. An Vieh sind Schafe und Lämmer, auch Geflügel, grösstenteils als Steuer geliefert worden. Die Butter ist hauptsächlich aus den Eigenbetrieben eingegangen.

Was die Ausgaben anbetrifft, so entfallen 93% der Ausgaben in Geld auf den Sold. Ebenso sind das Vieh und die Viehhäute grösstenteils als Sold verausgabt worden und die Butter ausschliesslich als Sold.

Wenn man den Rest vom 1. Mai 1618 mit demjenigen vom 1. Mai 1619 vergleicht, so fällt ins Auge, dass das letztgenannte Wirtschaftsjahr, also 1618/19, günstiger als das vorhergehende gewesen ist.

Zum Schluss sei noch erwähnt, dass es uns auch möglich war die Preise der einzelnen Güter festzustellen, welcher Umstand vermöge eines Vergleichs der Preise der einzelnen Güter untereinander uns ein deutliches Bild der damaligen Güterwerte liefert.

Sisu.

	Lk.
Bessõna	3
I. Üldosa.	
1. Aruanderaamatute väline külg	5
2. Aruanderaamatute sisu	6
3. Saaremaa halduskonna jaotus	8
4. Saaremaal esinevad mõõdud ja rahad	9
5. Esinevad hüvised ja nende liigid	11
II. Eriosa.	
A. Tulud	11
1. Tuluallikate järgi	11
a) Maksud	11
a) Maa(õiguse)-maks	11
b) Nn. „Heitten“	12
c) Vakukohuse- (ka vakuõiguse-) maks	13
d) Vakujoomingu- ja vakuõlle-maks	15
e) Sõjaratsude söötmiseks võetav maks	15
f) Vanemate-maks	15
g) Kalakümnis	16
h) Rahamaksud ehk maksud rahas	16
i) Silla- ja parveraha	17
β) Trahvid	18
a) Ametialalised süüteod	18
b) Omavoliline maakasustamine	18
c) Muud süüteod	18
d) Trahvid, mille alused on aruanderaamatus nimetatata	19
γ) Halduskonna majanduslikud ettevõtted	20
a) Maa- ja karjapidamine	20
b) Karja loomulik juurdekasv	22
c) Kalastus	23
d) Kõrtsid	23
δ) Muud tulud	24
a) Vaibevara	24
b) Kasuvili laenuks antud teraviljast	25
c) Liigmõõdud	26
d) Mitmesugused tulud	26

	Lk.
2. Hüviste järgi	28
α) Raha	28
β) Teravili	28
γ) Loomad ja karjasaadused	28
δ) Kalad	29
ϵ) Ülejäänud	29
B. Kulud	30
1. Liikide järgi	30
α) Palgad	30
a) Halduri palk	30
b) Halduskonna kojateenijate palgad	31
c) Sõjaväe palgad	35
d) Ametkondade teenijate palgad	35
e) Vaimulikkude palgad	38
β) Hoolekanne	39
a) Vaesed	39
b) Vangid	40
γ) Halduskonna majanduslikud kulud	41
a) Seemnevili	41
b) Loomad	41
c) Inventari korrashoid	42
d) Halduskonna majanduslikud ettevõtted	44
e) Kantsleikulud	44
f) Ajutised tööd	45
δ) Komandeerimised	46
a) Korralised komandeerimised	46
b) Erakorralised komandeerimised	46
ϵ) Ülejäänud kulud	47
a) Vakujoomingud	47
b) Mitmesugused kulud	47
2. Hüviste järgi	48
α) Raha	48
β) Teravili	48
γ) Loomad ja karjasaadused	48
δ) Kalad	49
ϵ) Ülejäänud	49
C. Kaubandus	49
1. Ostetud	49
α) Ostukoha järgi	49
a) Saaremaalt	49
b) Taanist	50
c) Välismaalt	50
d) Teadmata kust	50
β) Kokkuvõtte kaubaliikide järgi	50

	Lk.
2. Müüdnud	51
a) Koha järgi	51
a) Saaremaale	51
b) Välismaale	52
c) Teadmata kuhu	53
β) Kokkuvõtte kaubaliikide järgi	53
3. Kaubanduse üldine kokkuvõtte	53
D. Eelmise aasta jääk ühes võlgadega ja jääk järgmiseks aastaks . .	54
α) Raha	54
β) Teravili	54
γ) Loomad ja karjasaadused	55
δ) Kalad	57
ε) Ülejäänud	57
III. Kokkuvõtted ja järeldused	58
Lisa 1. Väljavõtte Aruanderaamatust rukiste kohta	60
Lisa 2. Lambad ja talled vakukohuse maksuna	61
Referat: Die Finanzen der Provinz Ösel im Jahre 1618/19	62

A

8564

i 2963698x

Sama autorilt trükis ilmunud töid:

Nõndanimetatud „Schlüsselgewalt“. Äratrükk „Õigusest“, 1927.

Über die livländischen Gerichtssachen im Reichskammergericht und im Reichshofrat. Tartu Ülikooli Toimetused B XVIII. 2. 1929.

Jooni Kihnu kiriku ajaloost. Äratrükk „Ajaloolisest Ajakirjast“. 1929.

Über das Alter des Livländischen Rechtsspiegels.
Sonderabdruck aus der Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, L, Germ. Abt. Weimar 1930.

Die Verbrechen des Diebstahls und des Raubes nach den Rechten Livlands im Mittelalter.
Tartu Ülikooli Toimetused B XXIV. 1. 1931.